

DĚJINY EVROPY

EVROPA
osmnáctého
STOLETÍ

JEREMY BLACK

VYŠEHRA D

*Robertu Baldockovi,
jehož moudrých rad si cením
stejně jako jeho příjemné společnosti*

Odborná revize PhDr. Rudolf Vévoda

Copyright © Jeremy Black, 1990, 1999

Translation © Ladislav Dlabal, 2003

Martin Hořák, 2003

Michaela Ponocná, 2003

Monika Vosková, 2003

ISBN 80-7021-376-0

Obsah

Chronologie	11
Panovníci vůdčích mocností	15
Mapy	18
1] NEPŘÁTELSKÉ PROSTŘEDÍ	25
Demografie, choroby a smrt	25
Katastrofy a konzervatismus	39
2] HOSPODÁŘSKÝ SYSTÉM	47
Zemědělství	47
Průmysl	66
3] KOLA OBCHODU	80
Komunikace	80
Peníze, standardy a úvěr	85
Obchod	92
Měnicí se hospodářství	107
4] SPOLEČNOST	113
Ženy a rodiny	113
Společenské rozvrstvení	126
Šlechta	133
Střední vrstvy	148
Rolnictvo	149
5] MĚSTA	167
Růst a úpadek	168
Města jako střediska výsad a řízení	172
Město a venkov	177
Města a společenská hierarchie	183
Města a politický zápas	188
Městské prostředí	190
Chudoba a sociální blahobyť	191

6] VÍRA A CÍRKVE	199
Rozdělený kontinent	200
Vzestup tolerance	212
Dechristianizace?	215
Jansenismus	222
Osud jezuitů	226
Vztahy mezi církví a státem	228
Křesťanská misie a církve	236
7] OSVÍCENSTVÍ	239
8] KULTURA A UMĚNÍ	254
Mecenát	254
Dvory a šlechta	255
Náboženství a církve	262
Střední třídy aneb patronát veřejného trhu	266
Obyvatelstvo: svébytné a utiskované?	271
Slohové proměny	275
Kosmopolitismus a umělecké vlivy	280
Jazyk	286
9] VĚDA A LÉKAŘSTVÍ	292
10] MEZINÁRODNÍ VZTAHY	307
Přehled	307
Evropská diplomacie v letech 1700–1721	310
Evropská diplomacie v letech 1721–1740	319
Evropská diplomacie v letech 1740–1763	321
Evropská diplomacie v letech 1763–1793	326
Závěr	334
11] ZBRANĚ A VEDENÍ VÁLEK	335
Rusko	336
Prusko v polovině století	339
Reformy v Rakousku a Rusku v polovině století	341
Období po sedmileté válce	344
Reformy ve francouzské armádě	345
Přetrvávající problémy	346
Verbování vojáků	348
Vedení válek a zmilitarizovaná společnost	354
Námořní války	356
Závěr	360

12] EVROPA A VNĚJŠÍ SVĚT	361
Evropa a neevropský svět	363
Objevné cesty	375
Boj o kolonie	376
Evropské kolonie	385
Otroctví	389
Závěr	390
13] VLÁDA A ADMINISTRATIVA	392
Veřejný pořádek, zločin a zákon	395
Fiskální problémy	405
Půjčování peněz	413
Oblasti na okraji dohledu	419
Vládní organizace	429
Jak dosáhnout shody: proces vládnutí	435
Osvícenský despotismus	443
14] IDEOLOGIE, POLITIKA A REFORMA	448
Politické myšlení	448
Politika	470
15] REVOLUČNÍ KRIZE	483
Bližící se revoluce	483
Krize ve Francii	489
Léto roku 1789	491
Od říjnových dnů po Varennes, 1789–1791:	
Neúspěch snah o dosažení kompromisu	494
Od Varennes k válce, 1791–1792	497
Druhá revoluce, 1792	498
Od republiky k teroru, 1792–1794	500
Od thermidoru po Napoleona:	
Nezdar liberální republiky, 1794–1799	504
Závěr	507
Epilog	509
Poznámky	513
Vybraná literatura	523
Ediční poznámka	539
Rejstřík	541

Chronologie

Mezinárodní vztahy

- 1698, 1700 první a druhá dohoda o dělení španělského dědictví
- 1700 začátek severní války; smrt španělského krále Karla II.
- 1701 začátek války o dědictví španělské; Anglie vstupuje do války roku 1702
- 1704 bitva u Blenheimu
- 1709 bitva u Poltavy
- 1711 bitva při řece Prut
- 1713 utrechtská mírová smlouva } konec války
- 1714 rastattská mírová smlouva } o dědictví španělské
- 1716–1718 rakousko-turecká válka
- 1717 španělská invaze na Sardinii
- 1718 vylovení Španělů na Sicílii; začátek konfliktu mezi Španělskem, Británií a Francií (do roku 1720)
- 1721 mír mezi Švédskem a Ruskem v Nystadu (konec severní války)
- 1725 vídeňské smlouvy Rakouska a Španělska; vznik hannoverské aliance (Británie, Francie, Prusko)
- 1731 druhá vídeňská smlouva mezi Británií a Rakouskem
- 1733–1735 válka o polské nástupnictví
- 1735 začátek rusko-turecké války
- 1737 Rakousko se připojuje k Rusku a vstupuje do války proti Turecku
- 1739 bělehradský mír: konec balkánské války
- 1739–1748 anglo-španělská válka o Jenkinsovo ucho
- 1740 vpád Pruska do rakouského Slezska: začátek války o dědictví rakouské
- 1741–1743 rusko-švédská válka
- 1748 cášská mírová smlouva: konec války o dědictví rakouské
- 1754 začátek anglo-francouzského nepřátelství v Severní Americe
- 1755 Británie vyhláší válku Francii: k prvním vážnějším střetům dochází roku 1756
- 1756 westminsterská konvence mezi Británií a Pruskem; první versailleská smlouva mezi Francií a Rakouskem; vpád Fridricha II. do Saska, začátek sedmileté války
- 1759 rok britských vítězství; pád Québecu

- 1761 třetí rodová smlouva Bourbonů – Francie a Španělska (první dvě 1733 a 1743)
- 1763 pařížská mírová smlouva mezi Francií, Británií a Španělskem a smlouva z Hubertusburgu mezi Pruskem, Rakouskem a Saskem ukončují sedmiletou válku
- 1768 začátek rakousko-turecké války; Francie anektuje Korsiku
- 1772 první dělení Polska
- 1774 rusko-turecký mír v Küçük Kaynarci: konec rusko-turecké války
- 1776 Deklarace nezávislosti Spojených států amerických
- 1778–1779 válka o dědictví bavorské
- 1778 Francie vstupuje na straně kolonistů do boje amerických osad za nezávislost
- 1781 tajná dohoda mezi Kateřinou II. a Josefem II. namířená proti Turecku
- 1783 Rusko obsazuje Krym; versailleská mírová smlouva ukončuje válku v Severní Americe
- 1786 Británie a Francie uzavírají obchodní dohodu
- 1787 Turecko vyhláší válku Rusku; vpád Pruska do Spojených provincií
- 1788 švédská vojska Gustava III. napadla Rusko
- 1789 začátek Velké francouzské revoluce
- 1790 konec rakousko-turecké a rusko-švédské války; incident v průlivu Nootka: anglo-španělská krize
- 1791 Očakov: anglo-ruská krize
- 1792 mír v Jasech ukončuje rusko-turecký konflikt; druhá etapa Velké francouzské revoluce
- 1793 Británie se připojuje k protifrancouzské koalici (po popravě Ludvíka XVI.); druhé dělení Polska
- 1795 třetí dělení Polska

Británie

- 1701 přijetí zákona o posloupnosti trůnu (Act of Settlement): nástupnictví přechází na potomky protestantské hannoverské dynastie (resp. na potomky Žofie Falcké)
- 1707 přijetím zákona o unii Anglie a Skotska (Union Act) vzniká Království Velké Británie
- 1714 po smrti Anny Stuartovny nastupuje Jiří I. Hannoverský a whigové nahrazují torye
- 1715–1716 jakobitské povstání
- 1716 zákon o sedmiletém období (Septennial Act) stanovuje maximální dobu trvání parlamentu na sedm let

- 1720 finanční skandál South Sea Bubble (řada investorů zkrachovala v důsledku spekulací s akciemi Jihomořské společnosti)
- 1721 Walpoleova vláda
- 1733 krize kolem spotřební daně (Walpole ustupuje od plánu reorganizace cel a nepřímých daní)
- 1742 Walpoleův pád (po volbách v roce 1741)
- 1745–1746 jakobitské povstání
- 1754 po smrti Henryho Pelhama nastává období vládní nestability
- 1757–1761 vláda Pitta a Newcastla
- 1770–1782 vláda lorda Northa
- 1781 kapitulace u Yorktownu (americké vítězství nad britskými vojsky)
- 1783 vláda Williama Pitta ml.

Francie

- 1713 bula Unigenitus odsuzuje údajné jansenistické doktríny
- 1715 Ludvík XV. uveden na trůn, do roku 1723 regentem Filip Orleánský
- 1720 zhroucení finančního systému J. Lawa
- 1726–1743 kardinál Fleury prvním ministrem
- 1749 zavedení nové daně – *Vingtième*
- 1751 vychází první svazek *Encyclopédie*
- 1758–1770 vévoda de Choiseul prvním ministrem
- 1764 vypuzení jezuitů
- 1771 „Mauepouova revoluce“: reorganizace *parlementů*
- 1774 Ludvík XVI. uveden na trůn, pád Mauepoua, znovuzavedení *parlementů*
- 1774–1776 Turgot vrchním správcem financí
- 1787 svoláno shromáždění notáblů; Calonna nahrazuje Brienne
- 1788 shromáždění notáblů končí neúspěšně; svolány generální stavy; Brienne nahrazuje Necker
- 1789 scházejí se generální stavy; pád Bastilly; generální stavy se mění v Národní shromáždění; Prohlášení práv lidských a občanských
- 1791 útěk do Varennes; přijata záříjová ústava
- 1792 zrušení monarchie
- 1793 poprava Ludvíka XVI.

Habsburská území

- 1703–1711 Rákócziho povstání v Uhrách
- 1711 povstání v Uhrách skončilo szátmárským mírem
- 1713 vyhlášena tzv. „pragmatická sankce“

- 1753–1793 Kounic kancléřem
- 1781 nekatolickým křesťanům zaručena náboženská svoboda
- 1782 Pius VI. navštívuje Vídeň

Prusko

- 1722 počátek ekonomických, správních, vojenských a školských reforem
- 1740 Fridrich II. obsazuje Slezsko
- 1744 připojení východního Friska
- 1766 zavedení nových daní

Rusko

- 1700 bitva na Narvě. Petr I. poražen Švédy
- 1703 založení Petrohradu.
- 1708 vzpoura na Ukrajině
- 1710–1711 zábor baltických provincií
- 1711 zřízení senátu
- 1718 zavražděn carevič Alexej. Zřízena správní kolegia (ministerstva)
- 1722 vydána Tabulka hodností
- 1730 neúspěšný pokus předních šlechticů omezit Anninu vládu
- 1741 na trůn nastupuje Alžběta (Jelizaveta Petrovna)
- 1762 Petr III. svržen palácovým převratem své ženy Kateřiny II. a zavražděn
- 1772 první dělení Polska
- 1773–1775 selská válka pod vedením J. I. Pugačova
- 1775 reforma provinciálních správ
- 1785 výsadní listiny pro šlechtu a města

Ostatní státy

- 1720 nová ústava významně omezuje moc švédské monarchie
- 1747 povstání oranžistů ve Spojených provinciích
- 1750–1777 Pombal ministrem Josefa I. v Portugalsku
- 1759 jezuité vyhnáni z Portugalska
- 1759–1776 Tanucci prvním ministrem v Neapolsku
- 1765–1790 panovníkem Toskánska velkovévoda Leopold
- 1770–1772 Struensee zavádí reformy v Dánsku
- 1773 rozpuštění jezuitského řádu
- 1786 synod v Pistoii

Panovníci vůdčích mocností

Rakouské země: Habsburkové

Leopold I.	1657–1705
Josef I.	1705–1711
Karel VI.	1711–1740
Marie Terezie	1740–1780
– (Josef II. spoluvládce)	1765–1780
Josef II.	1780–1790
Leopold II.	1790–1792

Francie: dynastie Bourbonů

Ludvík XIV.	1643–1715
Ludvík XV.	1715–1774
(regentství vévody Orleánského)	1715–1723)
Ludvík XVI.	1774–1792

Velká Británie

Vilém III.	1689–1702	} hannoverská dynastie
Anna	1702–1714	
Jiří I.	1714–1727	
Jiří II.	1727–1760	
Jiří III.	1760–1820	

Prusko: Hohenzollernové

Fridrich I.	1688–1713
Fridrich Vilém I.	1713–1740
Fridrich II. Veliký	1740–1786
Fridrich Vilém II.	1786–1797

Rusko: Romanovci

Petr I. Veliký	1682–1725
Kateřina I.	1725–1727
Petr II.	1727–1730
Anna	1730–1740
Ivan VI.	1740–1741
Alžběta	1741–1762
Petr III.	1762
Kateřina II. Veliká	1762–1796

Španělsko: Bourboni

Filip V.	1700–1746
Ferdinand VI.	1746–1759
Karel III.	1759–1788
Karel IV.	1788–1808

Švédsko: Vasovci

Karel XII.	1697–1718
Ulrika Eleonora	1718–1720
Frederik I.	1720–1751
Adolf-Frederik	1751–1771
Gustav III.	1771–1792

Spojené provincie Nizozemska: místodržící

Vilém III.	1672–1702
bez místodržících v hlavních provinciích	1702–1747
Vilém IV.	1747–1751
Vilém V.	1751–1795

Papežové

Inocenc XII.	1691–1700
Klement XI.	1700–1721
Inocenc XIII.	1721–1724
Benedikt XIII.	1724–1730
Klement XII.	1730–1740
Benedikt XIV.	1740–1758
Klement XIII.	1758–1769
Klement XIV.	1769–1774
Pius VI.	1775–1799
Pius VII.	1800–1823

Fridrich II. Pruský je v textu uváděn jako Fridrich Veliký, aby se odlišil od Fridricha II. Hesensko-Kasselského

Mapa 1 Evropa v r. 1700

11] Zbraně a vedení válek

Obraz florentského malíře Giovanniho Ferrettiho z poloviny století *Návrat harlekýna z válek* zobrazuje zmrzačeného, kulhajícího, puškou obtěžkaného a na žebrotě závislého vojáka. Obraz tak představoval realistické vyobrazení války jako triumfálních oslav, spojujících v sobě díkůvzdání Bohu a muže, vítajícího vítězství – oslav, na nichž se řada těch, kteří byli poraženi, účelně podílela. Pro většinu obyvatel byl stát méně důležitý než sklizeň či střetnutí s nemocí, nejvýznamnější dopad na politickou společnost však měla válka, a to především škodami, které mohla napáchat, a tím že ji bylo nutno podpořovat finančně, verbováním vojáků či obstaráváním zásob. Celá společnost byla zmilitarizována v tom smyslu, že armáda představovala významný zájem vlády, její financování, ať už přímé či nepřímé, bylo hlavním problémem státu i jeho poddaných. Vojenské záležitosti proto zasluhují značnou pozornost, protože jsou odrazem cílů a současně hranic politického vlivu ve sféře, která byla považována za klíčovou.

Pro diskusi na toto téma jsou rozhodující především dva názory. První z nich je vojenská revoluce v letech 1560–1660, která prokazuje, že taktické inovace vyžadovaly složitější výcvik a větší, pravidelnější armády. Důsledkem byl významný nárůst velikosti, počtu i kontroly armád ze strany vlády. Druhá skutečnost ukazuje, že pro vedení válek v 18. století byly charakteristické operace omezené svou povahou i cíli, pro něž byla příznačná taktika obléhání s nejistým výsledkem a vyhýbání se přímým střetům na bitevním poli. Diskuse se vede též o tom, zda-li se s civilisty zacházelo ohleduplněji než v předchozích válkách. Toto mínění je spojeno s široce zastávaným, byť nepřesným, názorem, že mezinárodní vztahy v 18. století byly nejisté a že jejich význam byl nižší než v předchozích válečných konfliktech. Žádný z těchto názorů však nelze přijmout bez dostatečného zvážení. Pokud by se mělo vymezit období pro raně moderní vojenskou revoluci, pak bude nutné přistoupit k takovému pojmu se značnou skepsí a snad je pak přiměřenější zařadit takovou revoluci spíše do období po roce 1660. Alespoň pokud jde o francouzský, rakouský, pruský, ruský a anglický vojenský vývoj. Klíčovou postavou rakouského vojenského rozvoje v 17. století byl prezident rakouské dvorské válečné rady, hrabě Montecucoli, zastávající tento úřad v letech 1668–1680, jehož protějšky na francouzské straně představovali král Ludvík XIV. a jeho ministr markýz de Louvois. Co se týče taktiky, velikosti a stálosti vojenských

sil, nejdůležitější inovace 17. století probíhaly především v jeho druhé polovině. Námořnictvo začalo namísto upravených obchodních lodí využívat výhradně specializovaná plavidla. Na stále větším významu nabýval pravidelný vojenský výcvik a značné taktické důležitosti se začalo těšit používání bajonetů různých typů (zátkového, kroužkového či tulejového). Místo dělení na kopiníky a mušketyry byli teď všichni infanteristé ozbrojeni stejnou zbraní a palebná síla pěchoty se tak zvýšila. Pokud se zaměříme na vojenské změny probíhající na konci 17. století, pak je možné chápat první desetiletí století následujícího jako pokračování tohoto vývoje z hlediska užívání a rozvoje nedávno konsolidovaných armád, například armád Rakouska a Ruska či britského vojenského námořnictva. Podobně pokračoval rozvoj takových novinek jakou byl bajonet. Ze všech těchto důvodů je zřejmě nepatřičné učinit ve vojenském vývoji přísné rozdělení mezi stoletím novým a stoletím předchozím.

V prvních letech 18. století se ukazovaly jisté pokroky ve výzbroji, které v podstatě znamenaly pokračování a rozšíření nedávných trendů. Kopiníci byli postupně vyřazováni. Proces nahrazování těžkých a často nespolehlivých pušek s doutnákovým zámkem za lehčí a rychleji střílející pušky s křesacím zámkem byl nepřetržitý, stejně jako tomu bylo v případě zavádění bajonetu. K dramatickým změnám docházelo v Prusku a Rusku. Fridrich Vilém I. (vládl 1713–1740) rozšířil nejenom velikost pruské armády, ale i její připravenost k boji. Pevně vyžadoval rozsáhlý výcvik a pravidelné manévry svých armád, na něž osobně dohlížel. V roce 1740, kdy na trůn nastoupil Fridrich II., byla pruská armáda významnou silou s počtem 83 000 mužů, kteří byli navíc skvěle vyzbrojeni.

Rusko

K mnohem dramatičtějším změnám docházelo v Rusku, a to vzhledem k jejich rozsahu a díky skutečnosti, že se prováděly v době války, díky čemuž umožňovaly bezprostředně ověřit jejich účinek, ale i proto, že konečného vítězství bylo dosaženo na úkor Švédska, jež se do té doby těšilo vysoké vojenské reputaci. Podobně jako i v jiných případech měly vojenské reformy Petra I. Velikého svůj vzor v reformách jeho předchůdců, včetně jeho otce Alexeje I. a vůdčího ministra z 80. let 17. století knížete Golicina. Rusko lze plným právem srovnávat s Pruskem. Role Fridricha Viléma I., který položil základy budoucích úspěchů Fridricha II., je užitečnou připomínkou, že není potřeba, aby ruská vojenská historiografie zveličovala novinky politiky Petra I. Ruská armáda v období Petrova nástupu na trůn i v prvních letech jeho samostatné vlády byla často neúspěšná, v 80. letech 17. století neuspěla v boji proti Tatarům v jižním Rusku, v roce 1695 pod Petrovým velením proti Tur-

kům při obléhání Azova a v roce 1700 proti Švédům v bitvě u Narvy. To však neznamená, že Petr I. musel začínat zcela od začátku. Alexej I. posílil armádu o zahraniční důstojníky a vyzbrojil ji a zorganizoval podle západního (norského) evropského vzoru, v období míru však bojeschopnost ruské armády upadala a dostávalo se jí jen chabého výcviku.

Velká pravidelná armáda mohla být vydržována ze státního rozpočtu jen díky zavedení řádného daňového systému, který byl zaveden teprve až za vlády Petra I. K významné reorganizaci armády došlo v letech 1699–1700. Stanovy navržené v roce 1698, a snad částečně zapsané Petrem I., zdůrazňují význam pravidelných armád, které měly být organizovány na hierarchickém základě a jejich bojeschopnost udržována nepřetržitým výcvikem. V listopadu 1699 Petr I. nařídil vytvoření 29 „nových“ (západních) pluků. Ty byly pravidelné a se stálým výcvikem, jejich novost byla částečně vyjádřena i stylem německých uniforem. Petr I. tak pokračoval v kurzu svého otce, který se odmítal dále spoléhat na urozenou jízdu feudálních velmožů, jejíž nedostatky ostře kritizovala Posoškovova esej z roku 1701 *O vedení armády*. Po drtivé porážce u Narvy Petr I. svoji politiku dále vystupňoval. Spoléhal se na povinné branné odvody a v roce 1705 zavedl systém všeobecných odvodů založený na švédském vzoru. Každých dvacet rolnických hospodářství bylo povinno vyslat vlastního rekruta, za něhož nesly veškerou odpovědnost (odváděly zvláštní daň na jeho žold, výzbroj i výstroj) a v případě, že byl zabit či zraněn, musely poslat rekruta nového. Počet vojáků se tak zvýšil o 45 000. Byly vytvářeny nové pluky, jen dvanáct v letech 1705–1707, a v roce 1707 čítala ruská armáda asi 200 000 mužů. Nadále pokračovalo i verbování zahraničních důstojníků.

Vojenské reformy Petra I. se rozšířily i na námořnictvo. Pro azovské tažení z roku 1696 bylo vybudováno loďstvo, získání zahraniční odborníci a řada Rusů byla vysílána do zahraničních loděnic, kde se měli naučit stavbě lodí. Následný vývoj ruského loďstva byl projevem jednak osobního nadšení Petra I., které ho vedlo k tomu, že věnoval mnoho času nejrůznějším detailům, ale i potřeby dosáhnout pozice rovnocenného soupeře Švédska v boji o kontrolu Baltského moře, pokud Rusko chtělo úspěšně narušit systém správy švédské říše a zabránit jí ve znovudobytí jejích východních baltických provincií, ztracených ve prospěch Ruska v roce 1710. V Petrohradě byla vybudována námořní akademie i rozsáhlý komplex pro potřeby admirality s loděnicemi a v Moskvě založena navigátorská škola. V roce 1725, v době smrti Petra I., sestávalo ruské loďstvo z čtyřiatřiceti válečných lodí a celé řady galér, přičemž již v roce 1721 významně přispělo k uzavření míru se Švédskem.

Významným předmětem reformy Petra I. bylo rovněž vzdělání. Založil dělostřelecké a inženýrské školy, zatímco důstojníci procházeli výcvikem řadových vojáků v gardových plucích. Petr I. důsledně prosazoval hodnostní

postup a usiloval o to, aby žádný šlechtic neobdržel důstojnickou hodnost bez předchozího výcviku. Úsilí Petra I. učinit státní službu vrcholem veškerého snažení jeho poddaných vedlo k rozšíření uniforem, které se staly symbolem výkonu služby i role státu v přidělování hodností. V případě bojarů nahradily vojenské uniformy jejich zlatem vyšíváná roucha, která tvořila jejich charakteristický oděv. Petr I. tak byl prvním panovníkem, který vyžadoval, aby všichni ruští vojáci nosili předepsané uniformy. V období panování Petra I. zaujaly ozbrojené síly a zejména armáda takové místo, jaké bylo původně vyhrazeno církvi, s kterou byly jeho vztahy chladné, a důraz položený na armádu se stal novým vůdčím monarchickým principem a do jisté míry i principem národní jednoty. Petr I. posunul vnímání panovníka od polosakrální postavy k vojenskému vůdci a třebaže charakter jeho nástupců od roku 1725 do roku 1796 – čtyř žen, jednoho dospívajícího dítěte a pouze jediného dospělého muže, Petra III., jehož panování bylo velmi krátké – zabránil v upevnění tohoto symbolu, nedovolil návrat k jeho dřívějšímu vnímání.

V jedné konkrétní oblasti byl odkaz Petra I. opominut. Teprve za vlády Kateřiny II. bylo v 60. letech 18. století znovu vybudováno loďstvo a Rusko se opět stalo významnou námořní mocností. Nástupci Petra I. však nadále pokračovali v podpoře armády a tato kontinuita byla zachovávána i díky mimořádným vůdcovským schopnostem. Kníže Mensikov, generalissimus s nejasným původem, který se stal prvním prezidentem nového Vojenského kolegia (ministerstva války), ustaveného v letech 1718–1719 pro spravování vojenských záležitostí, byl nejlivnějším ministrem za vlády Kateřiny I. (1725–1727). Polní maršál Münich, původem z Německa, který vstoupil do Petrových služeb v roce 1721, se stal v letech 1732–1741 prezidentem Vojenského kolegia. Polní maršál P. Lacy, který vstoupil do ruské armády v roce 1700, velel v letech 1741–1742 vítěznému tažení proti Švédům. Tito vojevůdci se drželi zásad systému Petra I. a v letech 1733–1742 dosáhli řady vítězství.

Rusové zjistili ve 30. letech podobně jako předtím Petr I., že porazit Turky je mnohem obtížnější než zdolat Poláky či Švédy, což představuje užitečný korektiv moderního hlediska, které Turecko považuje za „nemocného muže Evropy“. Stejně jako v roce 1711 i tentokrát Rusové chovali naděje, že se jim podaří rozpoutat povstání balkánských křesťanů a zásadně posunout tureckou hranici. Ve skutečnosti však východní Evropa představovala pro vojenské operace řadu obtíží. Z vojenského hlediska tu existovala dvě zcela rozličná bojiště. Dosáhnout vítězství na východě bylo mnohem obtížnější, důvodem byly obrovské vzdálenosti, které oddělovaly mocenská centra a vytvářely tak závažný problém pro logistiku, běžným jevem zde byla guerillová či nepravidelná válka, menší roli hrál fortifikační systém a poslední obtíží byl pravděpodobně i menší význam usedlého zemědělství. I přes skutečnost, že se Rusům podařilo v roce 1736 dobýt Azov a v roce 1737 Očakov na Černém

moři, nemoci a logistické problémy zkržily jejich plány na překročení Dněstru a vpádu na Balkán a v roce 1738 byli Rusové přinuceni Očakov vyklidit. Úspěšné tažení do Moldavska a jeho obsazení v roce 1739 prokázalo, že odvážný ruský plán mohl být uskutečněn. Jeho selhání, jako v případě mnoha dalších odvážných vojenských projektů 18. století, nezavinily vojenské překážky, nýbrž zhroucení podpůrné diplomatické koalice, v tomto případě uzavření jednostranného míru mezi Tureckem a Rakouskem, které Rusko v roce 1737 přesvědčilo ke vstupu do této války.

Prusko v polovině století

Jestliže Rusko představovalo nejrychleji se rozvíjející vojenskou mocnost v prvních 40 letech 18. století, bylo to naopak Prusko, které se v polovině století těšilo nejvýznamnější pozici. Jako korunní princ kritizoval budoucí Fridrich II. Veliký politiku neutrality svého otce Fridricha Viléma I. za války o polské nástupnictví, protože se obával, že nečinnost v mezinárodních vztazích přivede Prusko ke ztrátám nových území ve prospěch sousedů, Saska a Ruska, a v letech 1737–1738 se domníval, že by vojenské řešení dokázalo rozhodnout spor o dědictví Jüliška a Bergu, do kterého bylo Prusko zapleteno. Avšak slavná chvíle Fridricha II. měla teprve přijít. Krátce po jeho nastoupení na trůn v roce 1740 zemřel císař Karel VI., jeho smrt však otevřela otázku nástupnictví v habsburských zemích, protože někteří panovníci odmítali přijmout snahu Karla VI. o postoupení celého dědictví jeho nejstarší dceři, Marii Terezií. Základem vojenské pověsti Fridricha II. bylo úspěšné pruské obsazení habsburského Slezska a jeho následné udržení za slezských válek (1740–1742, 1744–1745) i za sedmileté války (1756–1763), kdy se musel bránit útokům Francie, Rakouska, Ruska, Švédska i většiny německých států.

Úspěch Fridricha II. byl přičítán zčásti jeho taktickým inovacím a zejména užívání tzv. křídelní bitvy*, která tvořila zvláštní formu v té době obvyklé lineární taktiky. Fridrich II. vymyslel celou řadu postupů pro posílení jednoho z křídel své bitevní sestavy i způsobu jeho útočení, zatímco možnost vystavení nepřátelskému útoku druhého, slabšího křídla minimalizoval. Tato taktika závisela na rychlém provádění souboru manévrů, pro něž byla nezbytná výborně vycvičená a disciplinovaná armáda. V praxi se však ukázalo, že je

* Po nástupu obou stran do bitevní sestavy využil Fridrich II. větší pohyblivosti své výborně vycvičené pěchoty a svou frontu otočil šikmo proti jednomu z křídel nepřítele. Vojsko jeho protivníka nebylo zpravidla tak dobře vycvičené a nedokázalo svou frontu dostatečně rychle změnit. Tím vznikl v jeho řadách zmatek, kterého pruské řady následně využily k mohutnému úderu a rozhodnutí bitvy (pozn. překladatele).

obtížné kontrolovat vojsko po zahájení bojových akcí. Význam těchto taktických inovací však lze pochopit jen tehdy, pokud se v potaz vezmou i další faktory, které pomáhají vysvětlit úspěchy Fridricha II. V roce 1740 bylo Rakousko vyčerpáno a jeho armáda vyžadovala nutné reformy po nezdaru za války s Tureckem v letech 1737–1739. Jestliže Rakousko muselo za slezských válek čelit několika dalším mocnostem, včetně Bavorska, Francie a Španělska, Fridrich II. v té době žádného jiného nepřítele neměl. Rakouští hlavní spojenci ve 40. letech, Británie a Rusko, odmítaly proti Prusku vojensky vystoupit a Britové opakovaně Rakousko tlačili k tomu, aby zaměřilo svou pozornost spíše proti Francii. Kromě toho rakousko-pruské střetnutí nepřinášelo lehká vítězství. Vpádu Fridricha II. do Slezska napomohl především moment překvapení, avšak v první bitvě u Molvic (1741) byla pruská jízda poražena a Fridrich II. uprchl z bitevního pole, pruské vítězství v této bitvě bylo nakonec jen výsledkem těžce vybojované akce pěchoty. Bojové ztráty byly vyšší na pruské straně. Tato situace se opakovala znovu v další významné bitvě této války, u Chotusic (1742), kde Prusové i přes konečné vítězství nedosáhli rozhodného výsledku a za úspěch mohli vděčit spíše vynikající disciplíně než taktice.

Významnou příčinou politického přežití Rakouska na začátku 40. let byla jeho vojenská pružnost. Vpád Fridricha II. do Slezska odvedl pozornost od rakouského vítězství v roce 1741, jímž byl zmařen plán na rozdělení habsburské říše. Mohlo by se poznamenat, že nebýt britského diplomatického tlaku, přitažlivosti možného znovuzískání Itálie a obsazení Bavorska v roce 1742, Rakousko by snad znovu dobylo Slezsko, právě tak jako se mu podařilo vytlačit Bavorsy a Francouze z Čech v roce 1742. Podrobné studium diplomatické činnosti tohoto období odhaluje takové prvky jako oportunistus a zmatek, které charakterizovaly to, co je příliš často hodnoceno jako promyšlená a důsledná strategie, a totéž lze říci i o průběhu většiny bitev a tažení této epochy. Schopnost přiměřeně reagovat na vývoj představuje a představovala znak diplomatické a vojenské obratnosti. Zdá se, že obě vlastnosti byly klíčem k vítězství Fridricha II. Tomu ovšem značně napomáhaly i jeho autokratické metody vlády, které mu dovoľovaly, že se o svých krocích nemusel s nikým radit.

Úspěch Fridricha II. ukazuje sílu „absolutismu“ jako politického systému za situace, kdy je řízen rozumným panovníkem s pevnou vůlí, který ví, co chce. Opakem byla v polovině století vojenská politika Rakouska, Francie a Ruska, které byly znevýhodněny nedostatkem pevného vedení, frakcionářství a vládou vykonávanou širšími radami. Tyto nedostatky byly způsobeny osobnostmi panovníků, z nichž dvě byly ženy, bez jakékoli zkušenosti s vojenskými záležitostmi, a třetí, Ludvík XV., požadovanou schopnost postrádal. Ani v jednom případě zde neexistoval uspokojivý zástupce. Což ukazuje na jednu z hlavních politických slabostí absolutismu, na jeho selhání v nabídnu-

tí přiměřené alternativy ke slabé schopnosti vést. Selhání, které často zajišťovalo, že země s autokratickou konstituční strukturou mohly být stejně náchylné ke slabosti, zejména frakcionářství, jako země s volnější politickou strukturou. Bylo by však nerozumné popírat, že schopnost Fridricha II. porozumět věcem války a jeho postupy, jak dosáhnout vítězství na bitevním poli, ho dovedly k vůdčímu postavení ve vojenských záležitostech, a proto, ve spojení s agresivní povahou jeho politiky, i ke stejnému vlivu na politické záležitosti. To byl jistě případ z roku 1757, kdy Fridrich II. rozdrtil nejprve mnohem početnější Francouze u Rossbachu, kde použil taktiku křídelní bitvy, a o měsíc později stejným způsobem porazil mnohem početnější Rakušany v bitvě u Leuthenu.

Reformy v Rakousku a Rusku v polovině století

Úspěchy Pruska vyvolaly v polovině století řadu významných vojenských reforem po celé Evropě, protože i ostatní mocnosti se snažily pruské úspěchy napodobit a zkřížit tak plány Fridricha II. Velikého. Tímto způsobem odpovědělo na své porážky za slezských válek Rakousko, zatímco Francie, která si za svého tažení v Nizozemsku v letech 1745–1748 vedla úspěšně, si nutnost vojenské reformy uvědomila teprve po porážkách za sedmileté války. Pokud by se francouzská armáda dokázala v meziválečném období (1748–1756) přizpůsobit rakouskému vojenskému vývoji nebo alespoň zahájit první kroky na cestě k vojenským reformám, které měla nastoupit po roce 1763, potom není žádných pochyb o tom, že by si za sedmileté války vedla o poznání lépe, podobně jako Rakousko, což mohlo mít pro Francii netušené následky, snad i vítězství nad Pruskem, které mohlo znamenat životně důležité zvýšení prestiže francouzského *ancien régime*.

K nejvýznamnějším změnám tohoto období však došlo v Rakousku. Vojenská reforma ve spojení s finančními a správními reformami, které v této době prováděl hrabě Haugwitz, proměnila Rakousko v hrozivou sílu, připravenou na novou válku. Rakouské vojenské reformy se nesnažily napodobovat pruský model, třebaže byly navrženy tak, aby se mu v konečném důsledku vyrovnaly. Významným podnětem byl tlak ve prospěch změn, který vycházel zevnitř rakouské armády. Zdokonalila se úroveň výcviku, výstroje i výzbroje. V roce 1749 byl zaveden nový služební řád pro výcvik a otevřena vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě, zatímco hrabě Lichtenštejn zreformoval a zdokonalil dělostřelectvo. Tyto změny souvisely s dlouhodobým trendem, v němž byl systém vojenského podnikání, soukromého vlastnictví pluků, brzdícího účinnost armády a omezujícího naději na povýšení schopných důstojníků, postupně odstraňován. Roku 1722 si princ Evžen Savojský stěžoval, že

se v rakouské armádě vyvíjí nátlak, aby se do čela pluků stavěla mladá a nezkušená knížata, která je vedou špatně, čímž se přicházelo o schopné důstojníky, neboť ti měli jen omezené vyhlídky na povýšení. Marie Terezie byla přesvědčena, že vyšší šlechta, která brannou moc ovládala a která vládla vojenskému podnikání, armádu ničí. A proto se snažila vytvořit armádu takovou, která by se financovala z pravidelné daně a které by veleli loajální odborníci. To však znamenalo omezit finanční nezávislost stavovských zemských sněmů i vojenskou a finanční roli vojenských podnikatelů, jejichž možnosti byly v této oblasti omezeny po roce 1744; tehdy došlo k rozšíření důstojnického sboru, což byla odpověď na stále více požadované speciální znalosti, zejména v dělostřelectvu, a současně i reakce na chabý zájem vyšší šlechty o tyto záležitosti a o vzdělávání se na vojenských akademiích. Vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě byla otevřena synům sloužících důstojníků, tedy skupině, která zahrnovala neurozené i nižší šlechtu, zatímco polytechnika byla otevřena studentům ze všech společenských vrstev.

Tyto nové vzdělávací instituce tvořily základnu pro profesionalizovaný důstojnický sbor, formující vojenskou vrchnost, která se etablovala ze střední a nižší šlechty. Vojenská kariéra byla v Evropě stále více chápána jako úctyhodné povolání a nikoli už jen jako námezdné řemeslo či občasné zaměstnání pro šlechtice. To souviselo s postupným nárůstem vojenské literatury od 20. let 18. století v důsledku snahy důstojníků o vzájemné poskytování informací. Služba rakouského důstojníka se ve své povaze stávala byrokratickou a její odměnou byly prestiž, zabezpečení ve stáří i jistota zaměstnání, nikoli však získání půdy či vysoké šlechtické hodnosti. Povyšování v důstojnickém sboru, předtím kontrolované především veliteli pluků, se postupně přenášelo na vládu. Byla posílena vojensko-šlechtická povaha rakouského důstojnického sboru, když ustavení politického *modus vivendi* mezi Habsburky a Maďary po povstání z let 1703–1711 vedlo k významnému přílivu uherkých a slovanských aristokratů do armády.

Marie Terezie byla navíc odhodlána zabezpečit si loajalitu nové skupiny profesionálních důstojníků. Soustavně se snažila o zvyšování jejich prestiže i sociálního postavení a v roce 1751 přikázala, že všichni důstojníci budou připuštěni ke dvoru. Zpočátku byli důstojníci povyšováni do šlechtického stavu jednotlivě za uspokojivý výkon služby, avšak v roce 1757 Marie Terezie rozhodla, že důstojníci neurozeného původu, kteří dosáhli alespoň 30 let zasloužilé služby, budou vyzdviženi do řad dědičné šlechty a jejich povýšení do šlechtického stavu se stane automatickým výsledkem jejich vojenské dráhy. Po vítězství Rakouska nad Pruskem v bitvě u Kolína v roce 1757 císařovna zřídila vojenský Řád Marie Terezie, který představoval odstupňovanou soustavu vyznamenání, udělovaných důstojníkům bez ohledu na jejich sociální postavení či náboženství. Princip této dynasticko-státní kontroly nad pojetím cti

pronikal do větší části tehdejších evropských států, a to nejenom proto, že pomáhal vyřešit jeden z nejdůležitějších problémů tohoto období, totiž přesvědčit šlechtu, aby vládla v zájmu státu. Takové pojetí však bylo obzvláště vhodné v případech vojenských důstojníků, kde představovalo pokus o rozšíření představy cti a stupně společenského postavení, které by pramenily spíše z výkonu služby než z původu, což pro armádu znamenalo samozřejmou nutnost, protože zde bylo základním předpokladem přesvědčit důstojníky s aristokratickým původem, aby přijímali rozkazy od těch, kteří byli sociálně, byť ne ve vojenské hierarchii, jejich podřízenými. V případě Rakouska byl tento princip navíc spojen s dosti účinným nařízením Marie Terezie, zakazujícím v armádě vzájemné souboje.

Polovina 18. století byla rovněž svědkem vojenských reforem v Rusku. Třebaže Šuvalovy návrhy z let 1753–1758 na zřízení Vyšší vojenské katedry či školy, která by poskytla důkladnou znalost technik a principů války, skončily bezvýsledně, Vojenský výbor, vytvořený v roce 1755, předložil nové směrnice pro dělostřelectvo i jízdu a také pro kozáky. Soubor předpisů pro dělostřelectvo, uveřejněný roku 1755, akceptoval taktiku založenou na pruském vzoru. Roku 1756 dělostřelectvo uspořádalo několik dlouhých cvičení, které vytvořily předpoklady pro jeho rychlost i přesnost; v roce 1757 bylo dělostřelectvo reorganizováno a na konci 50. let získalo řadu nových děl. Tyto reformy poskytly ruské armádě za sedmileté války větší palebnou sílu a dělostřelectvu solidní profesionální základnu.

Reformy z poloviny století v rakouské i ruské armádě měly pozoruhodný účinek za sedmileté války (1756–1763), protože ve srovnání se situací za slezských válek se oběma armádám podařilo vytvořit velmi obtížnou situaci pro Fridricha II. Velikého. Rakušané si v této době už osvojili základy pruské strategie a taktiky vnitřních linií i křídelní bitvy a těžili tak z nového důrazu, položeného na vědecký rozvoj vojenské techniky. Rakouské střední dělostřelectvo účinně vyvažovalo pohyblivost a palebnou sílu a bylo napodobováno jak Fridrichem II., tak Francouzi. V roce 1758 byl v Rakousku zřízen generální štáb a pro rakouské vojenské operace se mělo stát příznačné zdokonalování v zásobování armád i větší pružnost na bitevním poli. Rakouské využívání taktiky rozptýlených zástupů napomohlo k dosažení několika vítězství nad Pruskem v letech 1758–1759.

Také rozsáhlá zdokonalení v ruské taktice přivodila Prusku těžké ztráty. Nejpozději v roce 1759 Rusové přijali taktické inovace, které byly zaváděny na západě a nasazení polního dělostřelectva přispělo k jejich vítězství nad Prusy u Paltzigu (1759). Ruské dělostřelectvo už zjevně ukázalo svou převahu nad pruským dělostřelectvem u Gross-Jägersdorfu (1757). Toto ruské vítězství společně s bojovou silou ruské pěchoty, která se potvrdila v nerozhodné bitvě u Zorndorfu (1758) i rakousko-ruské vítězství u Kunersdorfu (1759),

představovaly pro Fridricha II. neustálou obavu z ruské vojenské síly, kterou se pokoušel zmírňovat hanlivými poznámkami na ruskou adresu, avšak obavy z ruské vojenské síly podmiňovaly jeho politiku po celý zbytek života. Tyto ruské vojenské úspěchy však nebyly pouhým plácnutím do vody. Po nich totiž následovalo dočasné obsazení Berlína (1760) i dobytí Kolobřehu a Svidnice (1761) a Fridrichovi II. tak hrozilo zničení jeho územní základny. Vojenské vítězství Ruska nad Pruskem bylo impozantní a mnohem působivější než vítězství nad Polskem, Švédskem či Tureckem. Tvořilo tak protějšek k ekonomickému, správnímu a diplomatickému rozvoji země: ruská vojenská vítězství byla jeho plodem i způsobem, díky němuž si západní Evropa mnohem více tento ruský proces uvědomovala. Sedmiletá válka tak vytvořila podmínky pro další rozvoj ruské armády. Přijetí pružnějších prostředků pro zásobování napomohlo snížit počet vozů zásobovacích oddílů a ruská armáda tak začala méně připomínat orientální houfy. Denní tempo postupu ruské armády se zvýšilo, což bylo významné pro armádu, která operovala v takové vzdálenosti a kdy politická situace diktovala nutnost získat vítězství dříve, než se rozpadne ruský alianční systém. Armáda dosáhla pokroku v užívání lehce vyzbrojených oddílů i polních fortifikací, v řízení bojových formací i reorganizaci dělostřelectva. Ruská armáda tak představovala v závěru sedmileté války nejmocnější sílu v celé Evropě; její schopnost vést úspěšné válečné tažení v Říši se ukázala ve střetnutí se silným Pruskem, které v bitvě u Rossbachu potvrdilo představu o vojenské převaze v západní Evropě.

Období po sedmileté válce

Následná desetiletí po roce 1763 patřila uspořádávání poznatků ze sedmileté války, zejména když v západní, ani ve střední Evropě, nedošlo k žádnému významnému vojenskému střetnutí, s výjimkou krátké a bezvýsledné války o dědictví bavorské (1778–1779). Tento stav trval až do vypuknutí francouzských revolučních válek v roce 1792. K nejvýznamnějším tehdejším změnám došlo v Prusku a Francii. Fridrich II. za sedmileté války reagoval na rakouskou a ruskou vojenskou sílu celou řadou inovací. Dělostřelectvu přisoudil klíčový význam pro uvolňování těch bojových front, které uvázly na mrtvém bodě, jednotlivá děla rozestavoval mezi prapory pěchoty a zavedl používání houfnic s jejich obloukovou trajektorií pro ofenzivní účely. Tento soubor taktiky, založené na využití předností dělostřelectva, však nebyl jedinou odpovědí na vzrůstající potenciál vojenských zbraní, tato taktika totiž vyplývala z technických vylepšení a ekonomické výkonnosti. Zároveň však byla odrazem vojenského problému představovaného zejména úspěšným využíváním strategických pozic na severočeských a moravských svazích rakouským polním

maršálem Daunem. Útoky s cílem odvrácení pozornosti měly zničit nepřátelské defenzivní soustředění na vrcholcích svahů. Rakouské a ruské defenzivní pozice, jako například u Kunersdorfu, se už nerozpadaly po použití taktiky křídelní bitvy. Fridrich II. využíval rovněž lehké pěchoty, avšak Prusové, obávající se dezercí, ji neradi nechávali operovat mimo dohled svých důstojníků.

Rozvoj těchto vojenských inovací se však ukázal v roce 1778 (za války o dědictví bavorské) jako nedostatečný, když rakouský polní maršál F. M. Lacy dokázal využít mohutného soustředění defenzivních sil v českých pohraničních horách, a tak zmařil odvážný plán Fridricha II. na dobytí Čech. Třebaže tato válka vyčerpala rakouskou státní pokladnu, stala se pro Rakousko logistickým triumfem, což napomohlo vytvoření patřičného tlaku pro uzavření míru, naopak pro Fridricha II. představovala vojenskou katastrofu. Pruská armáda byla postižena ničivými účinky úplavice i početných dezercí a byla zcela neschopná dosáhnout výhody momentu překvapení a rychlého postupu. Pro Fridricha II. bylo nakonec štěstím, že podmínky míru, uzavřeného v Těšíně (1779), skončily pro Prusko diplomatickým vítězstvím. Válka totiž odhalila vážné slabosti pruské armády: neexistenci dostatečných zásob, demoralizovanou pěchotu, nedisciplinovanou jízdu, ubohé lékařské služby a nedostatečné zásobování dělostřelectva municí. Náhoda tak za války o dědictví bavorské zabránila vážné porážce, která mohla přivodit rychlé zhroutení pruské vojenské mašinérie i státu, a proto tolik nepřekvapilo, když se to podařilo v roce 1806 Napoleonu I. Bonapartovi.

Reformy ve francouzské armádě

Zdrucující porážka, kterou Francouzům uštědřil Fridrich II. Veliký v roce 1757 v bitvě u Rossbachu, znamenala vážné pokorení země, která byla na svou armádu tolik pyšná. Tato porážka tak napomohla podnítit rozsáhlou činnost, jejímž cílem bylo provedení vojenských reforem, které zčásti znamenaly přezbrojení armády dokonalejšími zbraněmi. V roce 1777 byl zaveden nový typ muškety. Pod vedením polního maršála Gribeauvala se francouzské dělostřelectvo stalo mobilnějším a po všech stránkách dokonalejším. Dělostřelectvo tak představovalo jedinou oblast, kde tehdejší vlády přivítaly možnosti nabízené technickým pokrokem. V 60. letech Gribeauval zavedl nová mířidla a šroubovnicové zařízení, s jehož pomocí bylo možné přesně řídit úhel náměru. Jeho spojení střelného prachu a střely v jediný náboj znamenalo zvýšení rychlosti palby. Tyto mechanické inovace byly doplněny dokonalejším výcvikem, včetně zakládání nových škol pro dělostřelecké důstojníky. Ale i další oblasti procházely novým rozvojem. Namísto statické lineární taktiky se diskutovalo o nasazení útočících zástupů. Hrabě Guibert ve své práci *Essai*

général de tactique (1771) obhajoval myšlenku zásobování armády ze zdrojů zemědělských oblastí, aby se tak zvýšila rychlost vojenských operací. Jiní teoretici zdůrazňovali přednosti nepravidelné války, což vedlo v roce 1788 ke zřízení zcela samostatných praporů lehké pěchoty. Divizní systém, který se ve Francii rozvíjel od roku 1759, velitelům nakonec poskytl prostředky kontroly nad mnohem početnějšími armádami než představovalo množství 60 000–70 000 mužů, které bylo v polovině století považováno za maximální.

Většina oblastí vojenského rozvoje v tomto období, včetně nového typu dělostřelectva, dosáhla svého vrcholu v 80. letech. Vážné finanční problémy a obavy, patrně neopodstatněné, z pruské vojenské síly se však postaraly o to, že se Francie neodvážila splnit své hrozby, a tak nezabránila pruskému obsazení Spojených provincií v roce 1787. Úspěšné osvojení si nových myšlenek francouzskou armádou *ancien régime* tak nebylo vystaveno žádné zkoušce, a to až do roku 1792, kdy srovnání francouzských vojenských reforem s reformami ostatních mocností znemožnilo zvláštní okolnosti Velké francouzské revoluce. Armáda revoluční Francie byla totiž z několika hledisek výsledkem předrevolučních změn. I kdyby byl její bývalý vrchní velitel Ludvík XVI. popraven, Gribeauvalova děla by zůstala standardní. Napoleon, který byl vyškolený v jejich používání, četl rovněž Guiberta. Pravidelnou armádu rozkládaly početné dezertéry a emigrace, ta však přesto hrála v úspěších roku 1792 významnou roli. Ty se často přičítaly revolučnímu nadšení, váha těchto úspěchů však musela být podložena rovněž vojenskými schopnostmi. Ke konci *ancien régime* se také rychle rozvíjelo francouzské námořnictvo. Maršál Castries, ministr námořnictva v letech 1780–1787, provedl jeho reformy v oblasti povinných odvodů, organizace a správy, stanovil standardy pro válečná plavidla i jejich výzbroj, zakládal námořní akademie a zdokonaloval vybavení přístavů. Životaschopnost i síla tehdejších vojenských opatření *ancien régime* se ukázala za revolučních válek, které pro Francii neznamenalý nijak snadný triumf. Rakušané i Rusové si v nich vedli velmi dobře, a to i přes rozhodnou převahu lidských zdrojů, kterými Francie disponovala.

Přetrvávající problémy

Důraz položený na změnu a provádění reforem směřoval k tomu, že se toto období jeví jako epocha nepřetržitého zdokonalování. Co je však ve skutečnosti překvapivé, jako i v případě dalších aspektů působení vlády, je rozsah obvykle prováděných kroků v reakci na neúspěch, ale i tak častý způsob chápání procesu reorganizace jako naprosto nevyhnutelného kroku. Ukazovalo se, že armády představují vhodný příklad střetu mezi zamýšleným cílem a výslednou realitou, což bylo zřejmým rysem tehdejší správy, armády tak mož-

ná představovaly ten nejlepší příklad takového konfliktu, a to vzhledem k významu a hodnotě, které se jim přisuzovaly. Jedním ze základních problémů, který nebyl vyřešen, byly dezerce, které byly důsledkem nuceného verbování a mizerného zacházení s vojáky. Zásobovací potíže představovaly rovněž význačný rys vojenských tažení v tomto období. Francouzská armáda, která v roce 1719 vpadla do Španělska, neprošla nijakým zdokonalením za demobilizace, jež následovala po válce o dědictví španělské. Zásobování bylo obzvláště vážným problémem pro ofenzivní operace, Španělé tak byli vystaveni strádání v lednu 1734 v Lombardii, zatímco téhož roku francouzská armáda na Rýně a Mosele trpěla nedostatkem potravin a v Lombardii byli Francouzi donuceni odložit začátek tažení pro nedostatek píce. Vojenská tažení vyčerpávala celé oblasti, což činilo problém získávání zásob ještě složitějším. Velká část těchto zásob se musela dopravovat na dvoukolevých vozech a zásobování tak bylo závislé na kvalitě cest. Díky tomu byly armády vydány napospas jedné z nejzanedbanějších oblastí správy v 18. století, totiž udržování cest, a současně nepřízni počasí. Například francouzská ofenziva na Mosele v roce 1734 se musela odložit kvůli rozbahněným cestám a nepřízni počasí, protože děla zůstávala vězet v blátě.

Nemoci, stejně jako špatná kvalita komunikací, představovaly oblast, v níž zůstávaly vlády v přítomnosti nepříznivých životních podmínek téměř bezmocné. Hrozba, že propuknou nemoci, spolu se zásobovacími a transportními problémy, podporovala vojenské jednotky v tom, aby přes zimu zůstávaly nečinné v zimních leženích. Tato praxe, i přesto že nikterak neznamenala neměnné pravidlo, snižovala rychlost vojenského působení, a to bez rovnocenného snížení finančních nákladů. Další sférou, v níž je nezbytné nezveličovat význam změny, je účinnost výzbroje. Počty zbraní i úroveň schopností v jejich zacházení byly nadsazovány vzhledem k omezené přesnosti takových údajů.

Významným problémem, ovlivňujícím výcvik, byl stav armády. Následkem vysokých nákladů bylo rozšiřování další výstavby kasáren pomalé a armády byly často ubytovávány mezi civilním obyvatelstvem. Jednotky uherské armády byly usazovány v domech rolníků, protože výstavba kasáren tu začala později a pokračovala pomalu. V Rusku bylo přijato rozhodnutí o ubytování všech moskevských vojáků v kasárnách teprve v roce 1765. Takový postup však komplikoval společný výcvik vojenských jednotek a dokonce rozvíjel zvláštní vojenské postoje. Vytvářel se tak závažný problém vzájemných vztahů s civilisty i s jejich vnímáním vojenského stavu.

Verbování vojáků

Také verbování vojáků představovalo složitý problém, který dále komplikovaly obecně rozšířené dezerce. Ve způsobech verbování nepanovala žádná jednota. Základní kategorie vojenské služby tvořily „dobrovolná“ a „povinná“. V případě povinné vojenské služby byl proces verbování řízen buď organizovaným způsobem, nebo probíhal zcela libovolně. Význam povinné vojenské služby se značně různil, ale pro značnou část obyvatelstva byl vojenský život přitažlivý. Drobné šlechtě zajišťovala kariéru; pro většinu vojáků znamenala útek od těžkostí civilního života či nátlaku vyvíjeného místními společenstvími na mladé muže. Důležitý zdroj vojenských odvodů, odpovídající tomu, co se dělo i v mnoha oblastech civilního života, představovali synové vojáků a námořníků, kteří například obstarávali převážnou většinu rekrutů francouzských inženýrů v první polovině století.

Zvláštní význam měla vojenská služba pro exulanty, kterým poskytovala příležitosti pro společenský postup, jehož by jinak sotva mohli dosáhnout. Otevřenost společnosti *ancien régime* schopným exulantům, jako například hugenotům (francouzským protestantům) v protestantské Evropě či jakobitské diaspoře v katolických zemích, představovala jeden z jeho výrazných rysů. Zvláštního významu nabývala tato otevřenost ve vojenských záležitostech, značné množství Irů tak vstupovalo do francouzské armády a skotští jakobité byli získáváni pro ruské námořnictvo. Ne všichni, kteří sloužili cizím panovníkům, byli doživotní exulanti. Mnozí z nich reagovali na tradiční vazby – Skotové odcházeli do služby ve Spojených provinciích, Němci do služeb Benátska a Švýcaři do francouzských služeb – a většina z nich představovala specifikovanou podobu typickou pro migraci 18. století, která se pohybovala do oblastí, nabízejících lepší příležitosti a která hledala větší sociální mobilitu. Z vojenského hlediska znamenala tato migrace pohyb do zemí se solidní armádou, a tvořila tak protějšek vztahu mezi zeměmi s centralizovanou a decentralizovanou mocí.

Mnozí panovníci často využívali služeb zahraničních vojáků. Důstojníci a odborně způsobilí vojáci, například dělostřelci, mohli být verbováni na základě svých odborných schopností. Britští a dánští námořní důstojníci nalézali uplatnění u ruského loďstva. Obliba vojenských jednotek, složených z cizinců, vycházela z předpokladu, že jsou politicky spolehlivější, zejména v případě domácích nepokojů. Pokud se celá otázka zestruční na jediný jev, lze říci, že díky existenci armády bylo možné vyhnout se vyzbrojování domácího obyvatelstva. Pokud však byla vláda nucena domácí obyvatelstvo vyzbrojit, činila tak většinou velmi ochotně. Výcvik v používání zbraní se přiděloval těm, kteří se museli jevit jako nejnespolehlivější členové společenství, často se zločineckým pozadím. Ruským sedlákům, náležejícím k dědičnému

majetku carství, bylo povoleno vydávat tuláky, bezzemky a další nežádoucí členy jejich občin armádě, což představovalo první stupeň v naplňování odvedeneckých kvót. Ochota vlád vyzbrojovat chudinu a členy společenství stojící na jeho okraji je zajímavým ukazatelem důvěry vlád v základní stabilitu sociálního řádu, odrážejícího se v ozbrojených silách a ve schopnost disciplíny řídit akce i postoje této společenské skupiny. Tento přístup se většinou osvědčoval, protože ke vzpourám v armádě i námořnictvu docházelo jen velmi zřídka.

Povinný branný odvod tvořil alternativu k dobrovolnému přihlášení se k vojenské službě. Téměř v celé Evropě se odvody prováděly svévolným způsobem, v naprostém protikladu vůči byrokratické praxi. Klasickým příkladem bylo britské námořnictvo, kde verbování probíhalo s pomocí síly v podobě verbířských skupin. Ačkoli se plánovalo vytváření námořních záloh, nic se v tomto směru nakonec nestalo a většina významných sekcí britských ozbrojených sil byla nadále závislá na systému verbování, který byl nejenom svévolný, ale i jen částečně úspěšný. Nedostatek námořníků ztěžoval v celé řadě případů námořní přípravu i operace. Patrně to bylo tím, že neexistovaly lepší možnosti výběru. Francouzské a španělské registrace případných námořníků byly příčinou vyhýbání se nástupu do služby a nedostatku námořníků. Jako v tolika jiných případech, schopnost zkoncipovat nějaký systém nemusela nakonec odpovídat tomu, jak poté takový systém v praxi fungoval. Rusové používali povinné branné odvody pouze s omezeným úspěchem a donucování se tak ukázalo jako neúspěšný způsob, jak vyučovat nové rekruty námořním dovednostem.

Metody, které se podobaly způsobům verbířských skupin, byly často používány i v dalších evropských armádách. Hlavním důsledkem tohoto způsobu byl značný počet dezercí. Částečnou odpovědí řady států na nevýhody této praxe, stejně jako na nutnost vytvářet větší armády a vydržovat určitý počet ozbrojených sil, které se právě dlouhými válkami vyčerpávaly, byly pokusy o zavedení systematictějších metod verbování. Tyto systémy povinných odvodů se nejvíce rozvinuly ve střední a východní Evropě a patrně tak odrážely větší autoritu vlád v těchto oblastech a zároveň jejich větší lhostejnost k osobním svobodám. Pokud však měly tyto systémy fungovat účinně, znamenalo to značný nárůst míry řízení obyvatelstva, které se dalo dosáhnout jen s pomocí spolupráce s místní šlechtou, která tvořila prodlouženou ruku vlád ve většině států Evropy. Protože převážná část důstojnického sboru pocházela ze stejné skupiny, proces verbování byl přizpůsoben shodné velitelské struktuře. Pro vlády představoval tento systém, který spravovaly a kterým jim přinášel prospěch, menší nebezpečí, než jakým byla starší metoda, kdy příslušníci šlechty sbírali žoldnéřské tlupy, kterým udělovaly pokyny podle toho, jak jim to vyhovovalo.

Tento systém však skrýval současně i rizika, která vedla k určité míře zkosnatělosti a posilovala úlohu aristokracie na kontrolu armády. Za systémy povinných odvodů a militaristické patiny, které dávaly společnosti s jejich průkazy, soupisy, každoročními inspekcemi, důkladnými prohlídkami, seznamy a číslы namalovanými na domy, byla ukryta neměnná nadvláda aristokracie nad společností. Dánský výnos z roku 1701 opětovně zaváděl systém domobrany, založený na povinných odvodech, jež odvedence vázal k přesně stanovenému místu během jeho šestileté služby a statkářům tak poskytoval možnost používat vůči neposlušným rolníkům nátlak. Nejrozsáhlejší systém odvodů byl v roce 1705 zřízen v Rusku, kde byl počet dobrovolných odvedenců snižován systémem nevolnictví. Vojenská služba zde byla doživotní a později trvala dvacet pět let. Lidská síla se pro armádu a námořnictvo získávala proporčními odvody mužské populace, která byla povinná vojenskou službou. Duchovenstvo bylo vyňato a místní i pracovní výsady osvobozovaly přesně stanovené skupiny. Bohatí sedláci se z této povinnosti mohli vykoupit. Tento systém se nerozšířil v Bělorusku, baltických provinciích ani na Ukrajině, a to až do období panování Kateřiny II. Velký počet jednotek, které mohly být vytvořeny díky systému povinných odvodů, snad vysvětluje, proč Rusové, navzdory své horlivé snaze o verbování zahraničních důstojníků, nezavedli takový postup, kterým by mohli najímat zahraniční žoldnéřské jednotky.

V Prusku byl ustaven v letech 1727–1735 kantonální systém. Každý pluk měl přidělenou určitou stálou správní oblast s posádkovým městem, kde v období míru sídlil. Z této oblasti pak získával nové rekruty pro doživotní vojenskou službu. Jméno každého muže, podléhajícího vojenské povinnosti, bylo po jeho narození zapsáno do příslušného seznamu, třebaže existovala celá řada případů zproštění vojenské povinnosti. Ty zahrnovaly příslušníky šlechty, některých lokalit jako například Berlína, a dělníky, jejichž profese byly považovány za důležité, například učedníky v mnoha průmyslových odvětvích a dělníky v textilním průmyslu. Od pluků se požadovalo, aby byly v plné síle pouze po několik týdnů jarních přehlídek a letních manévřů. Vojákům místních jednotek byl po zbytek roku povolen návrat domů k jejich rodinám a zaměstnáním, těm, kteří pocházeli přímo z posádkových měst bylo dovoleno pokračovat v jejich původních povoláních. Podobným způsobem se zacházelo i s koňmi, které používalo dělostřelectvo, nejprve byl proveden jejich soupis a poté byli rozděleni mezi rolnictvo, dostatečná péče ze strany rolníků byla zabezpečena armádními inspekcemi. Ve 40. letech 18. století byl tento systém rozšířen i na Slezsko. Systém fungoval poměrně úspěšně a zajišťoval pevné a předvídatelné pojitko mezi pluky a rezervisty v příslušných oblastech. Důsledkem pruského kantonálního systému byla vysoká míra spolupráce obyvatelstva s armádou. Tento systém rovněž zajišťoval dostatečnou rezervu lidských zdrojů, která byla dost široká, aby mohla připustit

jistou selektivitu a zároveň se vytvářel významný druh farní a regionální solidarity v rotách i plucích a podporoval tak mezi důstojníky zvláštní vědomí lenního závazku.

Roku 1762 rozdělil hesensko-kasselský lantkrabě Fridrich II. svá území podle pruského vzoru do verbovacích kantonů a do každého z nich umístil jeden pluk. Verbování prováděné násilnou cestou zde bylo zakázáno, zproštění z vojenské služby bylo možno získat buď daňovým vyrovnáním, nebo vykonáváním určitého druhu povolání. Od této povinnosti tak byli osvobozeni obyvatelé významných měst, majetní sedláci, plátcí daní, učedníci, dělníci v solných dolech a solivarech, horníci, dělníci z ostatních významných průmyslových odvětví, sluhové a studenti. Muži, vhodní pro vojenskou službu, byli zařazeni do seznamu, jehož stav se každoročně ověřoval. Vojenská služba tak vyžadovala rozborry, rozvrstvení a stálý dozor nad společností.

V mírovém roce 1730 mělo Hesensko jednoho z osmnácti obyvatel ve zbraní. Francie ani habsburská území takový poměr ani nevyžadovaly, protože jejich lidské rezervy byly početnější, ani by ho nemohly dosáhnout. Jednotu habsburského vojenského systému ohrožovala privilegia, kterým se jednotlivé země těšily, a v tomto smyslu byly největší hrozbou výsady v Uhrách. V roce 1781 zavedl císař Josef II. systém povinných odvodů v Rakousku a v Čechách.

Francouzské ozbrojené sbory spoléhaly na vlastní dobrovolníky, avšak pravidelné vojsko a zeměbrana získávaly nové rekruty povinnými odvody. Verbování dobrovolníků ovládali důstojníci, zpravidla šlechtici, kteří ho prováděli na svých rodových doménách. Zeměbrana někdy sloužila jako zdroj pro pravidelnou armádu. V letech 1706–1712 se tento nucený přesun rozhodoval losováním a o to více pak byla služba v zeměbraně neoblíbená. V jejím případě existovala celá řada výjimek, které byly důrazně hájeny. Návrh z roku 1743, který se snažil o rozšíření povinnosti služby v zeměbraně i na Paříž, vedl k všeobecnému znepokojení a rozšiřování letáků, které tento krok kritizovaly. Výjimky byly povoleny v případě některých druhů zaměstnání, a to pracovníkům v obchodě, průmyslu a ve veřejných funkcích. Protože bylo z této povinnosti vyňato jen málo rolníků, většina rekrutů byla venkovského původu. Třebaže dezerce představovaly závažný problém, francouzský systém odvodů fungoval uspokojivě a v období války zajišťoval armádě značné počty nových rekrutů, a tak fungoval jako životně důležitý zdroj lidské síly. Začátkem 50. let se pravidelná armáda skládala ze 130 000 francouzských vojáků, což čítalo jen o málo více než 0,5 % celkového počtu obyvatelstva. Za sedmileté války se počet mužů v armádě zvýšil na přibližně 540 000 francouzských vojáků, zatímco oddíly složené z cizinců se rozšířily z 40 000 na 70 000 vojáků, přičemž většina z nich byla naverbována ve Švýcarsku. Tento počet významně poklesl za demobilizace na konci války.

Počet mužů ve zbraní v každém okamžiku války, včetně námořnictva, zahrnoval dohromady 2,5 % obyvatelstva. Bylo však potřeba nahrazovat ztráty, což znamenalo, že celkem asi milion Francouzů, téměř 4 % předválečného počtu obyvatelstva, sloužila v armádě. Tohoto stavu bylo dosaženo s relativně menšími ekonomickými důsledky, což naznačuje, že noví rekruti byli muži, kteří mohli být ve svém zaměstnání zastoupeni s nejmenšími obtížemi dalšími, a to především proto, že venkovské obyvatelstvo zůstávalo zčásti nezaměstnané. Vojská služba tak fungovala jako jistá forma migrace, která byla srovnatelná s migračním pohybem směřujícím z venkova do měst. Francouzský neúspěch v případě zavedení systému povinných odvodů, který by byl shodný s pruským či ruským modelem, tak představoval vítězství vlastního postupu a sám o sobě byl důkazem o velikosti počtu obyvatelstva západní Evropy. Tento neúspěch dále prohlubovala nezpůsobilost vykonávat vojenskou službu ze zdravotních důvodů u velké části obyvatelstva. Francouzská armáda získávala nové rekruty z věkové skupiny mužů, kterým bylo mezi šestnácti a čtyřiceti lety a verbování prováděla nejprve mezi svobodnými. Z této věkové skupiny však počet nezpůsobilých vojenské službě představoval čtvrtinu až polovinu kvůli neduživosti či příliš malé výšce, která byla často důsledkem nedostatečné výživy.

Drsnost vojenského života nijak nepřidávala verbování na přitažlivosti. Chování vojáků, vztah k nim ze strany některých důstojníků, s nimiž je pojila jen nízká sociální spřízněnost, obecně rozšířené dezerce a nutnost tuhé kázně, byly příčinou často kruté vyžadované disciplíny. Omezená účinnost zbraní v tomto období znamenala, že se armády i válečné lodi musely k nepříteli přiblížit v tak velkém počtu, jak jen bylo možné. Takový způsob boje představoval děsivý zážitek: nepřítel mohl být zcela zřetelně viditelný a hluk z bojiště působil hrůzostrašně. Složitý postup nabíjení zbraní v tomto období vyžadoval připravenost vojáků opakovat tento proces pod tlakem. Účinek palby zbraně tak závisel na stupni palebné disciplíny. Dril a kázeň byly z tohoto důvodu vojenskou nutností, a to jak při pozemních, tak námořních operacích. Míra počtu obětí byla za války často vysoká, některé kozácké jednotky, které na začátku 18. století bojovaly proti Švédům, ztratily více než polovinu mužů. Šance na přežití pruských vojáků za sedmileté války se odhadovaly pouze na jedna ku patnácti.

Vojská služba v období míru nebyla tak nebezpečná, avšak snaha připravit jednotky pro budoucí konflikt, neodpovídala vždy péči, které se jim dostávalo. Zejména vojenští komentátoři, kteří odsuzovali mírové hospodářství a snižovali význam důrazu kladeného na výcvik, často zdůrazňovaly, že mírové podmínky mohou armádu jen oslabit. Život v období míru mohl být pro vojáky nudný. Vyplácení žoldu bylo problémem nejen během války, ale i v období míru a britští námořníci, kteří trpěli nízkým žoldem, jež byl snižován

častými nedoplátky a srážkami, nebyli jediní, jejichž morálku tato skutečnost ovlivňovala.

Důležité je však nezveličovat mizérii vojenského života. Armáda byla částí společnosti, kterou vlády potřebovaly a o niž pečovaly, ačkoli jen na základní úrovni. V období míru byla armádě poskytována základní výživa. Ve 20. letech dostal každý francouzský voják v Roussillonu denně 1 kilogram chleba, 500 gramů zeleniny, 500 gramů masa, 25 gramů tuku a 1 litr vína či piva. V praxi nebylo vyžadování vojenské disciplíny pokaždé tak drsné, jak to předpokládala teorie, což byl ostatně běžný rys vymáhání zákona v tomto období. Tvrdé vyžadování kázně tak bylo často zmírněné a jen občasné. Poměrně malé množství závažných případů porušení kázně v pruské armádě bylo potrestáno nepřiměřeným počtem nejprísnejších trestů. Většinu sugestivních popisů hrůz systému pravděpodobně vytvořili jeho kritici. Třebaže násilí hrálo jistou roli v britském námořnictvu, obzvláště při provádění verbování, námořníci byli součástí vycvičené jednotky, jejíž operační účinnost byla spíše odrazem morálky, než nátlaku. V ruské armádě se však disciplína vyžadovala mnohem hrubším způsobem, což bylo patrně způsobeno obvyklou praxí, že důstojníci nakládali s vojáky jako s majetkem, i skutečností, že je vojenská služba zcela odtrhla od jejich rodných občin.

S postupem století se začalo s vojáky zacházet lépe. Ruské stanovy pro důstojníky, které vstoupily v platnost v 60. letech, zdůrazňovaly potřebu pozitivní motivace v procesu přetváření rolníků ve vojáky. Mnohdy se zdá, že to byl výcvik, který zpravidla vytvářel určité pouto nejenom mezi vojáky, ale také mezi jednotlivými oddíly a jejich důstojníky. Roku 1765 byl ve Francii zaveden systém vyplácení penzí pro válečné invalidy. Bývalým vojákům se poskytovala penze a současně měli povoleno žít v bydlíšti podle svého vlastního výběru, což znamenalo první skutečný pokus monarchie zabezpečit vysloužilým vojákům čestné místo ve společnosti. Je pravda, že francouzská politika vůči vysloužilcům i správě pařížské Invalidovny (Hôtel des Invalides) byla projevem paternalismu, protekcionářství a působení sociálních privilegií, stejně jako fakt, že se reformy nedůsledně uplatňovaly, mrhalo se finančními prostředky a že občasné královské návštěvy s drobnými dárky nemohly uspokojit nutné vojenské vysloužilce. Invalidovna se starala jen o menšinu důstojníků a mužstva. Teprve přijetím zákona o penzích z roku 1790 se dostalo všem vysloužilcům téže hodnosti spravedlivého zacházení, založeného na délce vojenské služby.

Předrevoluční politika vůči bývalým vojákům však byla projevem humanitárních ohledů. Ty byly patrné rovněž ve francouzském námořnictvu v 80. letech. V roce 1781 se zvýšila výše žoldu i zvláštních odměn, pro rekruty se zavedly diety a bylo rozhodnuto o přiznání snížené gáže zraněným nováčkům v námořnictvu, kteří by si nemohli delší dobu vydělávat na živobytí. V roce 1782 přijala vláda zodpovědnost za ubytování námořních odvedenců před jejich

přidělením na příslušné místo a zahájila výstavbu námořní nemocnice v Toulonu. V roce 1784 vydal maršál Castries nařízení, které se zabývalo stravou v námořnictvu. Tvrdil, že mouka by měla být nejjemnější jakosti, víno kvalitní a že námořníci by měli dostávat vepřové a hovězí maso. Téhož roku provedl reformu systému povinných námořních odvodů a nařídil zavedení služebních výloh a zajištění ubytování pro vojáky na služebních cestách; pravidelnost vyplácení vojenských penzí se zlepšila a došlo i k jejich zvýšení; rovněž se přestávala vyžadovat tak tuhá námořní disciplína. Castries v roce 1786 navrhl zvýšení počtu nemocnic, stejně jako vyšší platy vojenským i civilním lékařům a zvýšil celkový počet důstojníků lékařů v přístavech. Nařízení z roku 1786 představovala úspěšnou syntézu předpisů a vědy a vytvořila tak ve své oblasti jedno z nejprogresivnějších zákonodárství té doby. Castries vydal rovněž zvláštní směrnice, kterými zavedl funkci styčných důstojníků, kteří odpovídali za čištění lodí. Poprvé zavedl standardní uniformu a podnikl kroky ve směru zajištění vybavení lodí léky a potravinami nezbytnými pro zotavující se námořníky. Na Castriesův podnět zahájila Královská lékařská společnost v Paříži výzkum ohledně přípravy a konzervování potravin na lodích, vyživovacích potřeb námořníků, větrání lodí a léčby několika nemocí.

Pro uskutečnění Castriesových plánů však před začátkem Velké francouzské revoluce zbývalo jen málo času. Obecně však mnohé z reforem *ancien régime* v zacházení s vojáky a námořníky, například nizozemská opatření na začátku 30. let, která zlepšovala podmínky námořníků, nebo těch z roku 1741, která měla omezit výskyt tyfu, měla jen omezený účinek. Za své poslední nemoci Fridrich II. Veliký prohlásil: „V průběhu mých vojenských tažení byly všechny mé rozkazy, které se týkaly péče o nemocné a zraněné vojáky, dodržovány špatně.“¹ Tyto reformy však demonstrovaly potřebu vystříhat se jakékoli myšlenky, že postavení vojáků v armádě, ještě více než rolníků, bylo neměnné a zacházení s nimi trvale bezúspěšné. Bojové schopnosti armád a námořnictva, které se postavily silám revoluční Francie, nebyly jen výsledkem disciplíny či přesvědčení v její sílu. Odrážely totiž současně profesionalismus, který se zrodil z výcviku a odpovědného zacházení.

Vedení válek a zmilitarizovaná společnost

Přesvědčení, že Velká francouzská revoluce zahájila nový věk totální války, je spojeno s myšlenkou, že vedení válek za *ancien régime* bylo omezeno ve svých cílech, postupech a následcích pro civilní obyvatelstvo. Uvádějí se důvody, že nedostatek státních financí a omezené kapacity průmyslové základny drasticky omezovaly velikost a rozsah činnosti armád; že války vedené těmito armádami musely být, a byly, omezeny ve svých možnostech cíli

a finančními náklady a že se tato omezení týkala systému mezinárodních vztahů, založeném na představě rovnováhy sil, v kterém nedocházelo k žádným významným změnám. Tyto argumenty však otevírají vážné otázky. Řízení vojenských operací bylo často odrazem zoufalých důsledků válečných sázek. Armády se snažily zvítězit, zatímco civilisté byli často konfliktem ostře postiženi. Vysoké výdaje na ozbrojené síly měly přímý či nepřímý dopad na celou společnost. Války dokázaly jen zřídka přivodit naprostou porážku protivníka, nezamezily však dosahování vítězství.

Argumentu, že válka byla poměrně „civilizovaná“ a že měla jen malý dopad na civilní obyvatelstvo, je možné odporovat poukazem na guerillovou činnost. Pravidelné vojenské jednotky byly v 90. letech 17. století soustavně napadány guerillami v Piemontu, Dauphiné a ve Španělsku a na začátku 18. století v řadě oblastí, včetně Bavorska, Uher a Tyrolska. V letech 1703–1704 vedli Poláci rozsáhlou guerillovou válku proti švédským vetřelcům, zatímco v roce 1707 švédské požadavky na potraviny v polské oblasti Mazurských jezer byly rovněž příčinou guerillové války. Guerillové akce hrály značnou roli při vojenských operacích na Iberském poloostrově za války o dědictví španělské. Maršál Berwick, který v roce 1704 velel francouzsko-španělským invazním silám do Portugalska, byl překvapen slabostí organizovaného odporu, stejnou měrou byl však ohromen intenzitou útoků, vedených rolníky na jeho týlové spoje i zpětného odporu ve vesnicích na již dobytém území. Úspěch těchto akcí, spočívajících v soustavném zhoršování poměrů zásobovacích problémů, hrál významnou roli v přinucení maršála Berwicka k ústupu. Guerilly byly využívány během vojenských operací ve Španělsku oběma stranami. Vymáhání poplatků saskými vojenskými posádkami vedlo k všeobecné lidové podpoře povstání polských aristokratů v roce 1715. Roku 1744 použil sardinský král a savojsko-piemontský vévoda Karel Emanuel III. přes 500 sedláků pro nepravdivé operace proti francouzsko-španělským invazním silám. Značný význam sehráli zejména v odříznutí zásobovacích spojení. Na začátku války o dědictví rakouské byla vedena záškodnická válka v Bavorsku a v Čechách. V roce 1747 janovské vlastenecké povstání proti Rakušanům bylo následkem záškodnické války místních sedláků i dělnických brigád. Kněží byli cvičeni pro boj, zatímco ženy pomáhaly při opevňovacích pracích. Definovat guerillovou válku není vždy jednoduché, avšak její existence vyvolává otázku ohledně typu způsobu vojenských operací v 18. století z hlediska předvídatelnosti bojové akce pravidelných jednotek. To však zároveň naznačuje, že je nezbytné uvážit otázku lidového politického vědomí. Guerillová válka byla častokrát vyvolána vymáháním dávek či poplatků, ale to neznamená, že právě takový fakt definuje toto vědomí.

Jestliže některé aspekty evropské společnosti byly zmilitarizovány, v dalších případech tomu tak nebylo; vezmou-li se však v úvahu finanční následky

vojenských výdajů, včetně následného daňového břemene, pro převážnou část obyvatelstva požadavky vlády pramenily z vojenských záležitostí. Následky takových výdajů byly různé. V období míru se mnoho prostředků vydalo na vydržování vojenských jednotek, které podporovaly autoritu vlády. Za války byly armády schopné dosáhnout významných úspěchů, jak předvedl Petr I. získáním baltického pobřeží a Fridrich II. dobytím a udržením Slezska. Základní možnosti vojenské akce však omezovaly technologické překážky, zejména pokud jde o mobilitu a palebnou sílu, a rovněž to, že v Evropě žádný stát nedisponoval takovou vojenskou převahou (jaká například panovala mezi evropskými a neevropskými národy), která by se rovnala dosažení kontinentální hegemonie. Třebaže se zlepšila úroveň výzbroje, nešlo o žádný technologický průlom a žádnou podstatnou změnu v povaze války. Úspěšné vojenské mocnosti byly tudíž schopné válečných operací, aniž by tomu přispůsobily ekonomické systémy či rozvíjely sofistikované průmyslové kapacity. Ačkoli armády a válka byly významné, vojenský tlak na ekonomickou a technickou změnu byl omezený.

Námořní války

Podobný obraz měly námořní války. Technický rozvoj nepřekonal základní omezení plavidel. Taktické inovace měly svoji mez. Přesto se dalo dosáhnout námořního vítězství podle předem vypracovaného plánu. Většina států měla zájem rozvíjet své námořní síly, hlavní pozornost však stále patřila pozemní armádě. Tato tendence byla odrazem omezených koloniálních aspirací většiny zemí, námořní převaha se dala jen stěží přeměnit ve výhodu na mezinárodním poli a pozemním armádám se stále připisoval větší sociální, politický i mezinárodní význam.

Technicky zůstaly lodě dřevěnými plavidly, závislými na větru a vyžadujícími početné posádky, což představovalo problémy s jejich zásobováním. Všechna tato omezení redukovala rozsah operací, v nemalé míře díky obtížnosti zabezpečení dostatečné lidské síly, neboť velké lodi měly posádku asi od 500 do 1000 mužů. Výstavba válečných lodí byla nákladná a představovala značné investice ohledně úsilí, financí a času, potřebného pro jejich zkonstruování a vystrojení, což představovalo obvykle několik let. To však povzbuzovalo k takové taktice, jejíž snahou bylo vyhnouti se ztráty kteréhokoli plavidla. Avšak nákladné bylo i udržování lodí, protože jejich dřevěné kýlové prostory snadno poškozovali vilejší a červotoči. Navíc, lanová a stěžně trpěly přírodními živly. Námořní operace v zimním období byly mnohem omezenější, než jak tomu bylo v případě pozemních armád, další překážkou, která v pozemních válkách neměla obdobu, představoval vliv špatného počasí a ne-

příznivého větru. Tyto aspekty měly vážné následky na mnohé námořní operace, například na britský pokus vyslat loďstvo do Západní Indie v roce 1740. Pravděpodobnost špatného počasí a nepříznivého větru tak musela být neustále v námořním plánování brána v úvahu.

Nejdůležitější tehdejší inovace nemohly překonat těchto několik omezení. Měděná obšívka podvodní části lodního trupu zmenšovala potíže, které způsobovaly vilejší, mořské řasy a šášně lodní, což předtím snižovalo rychlost. Jako první zavádělo tuto techniku v 70. letech britské loďstvo. V následném desetiletí Britové vybavili své loďstvo karonádami, novými krátkými válcovitými děly, která byla neobyčejně účinná na stísněných zádech a vyžadovala poměrně nepočetnou obsluhu. S velkým úspěchem byly karonády použity proti Francouzům v roce 1782 v námořní bitvě u Saints. Zdokonalení metod signalizace napomohlo omezit problémy válečného velení. Ke konci století se rozvinula mnohem ofenzivnější taktika „prolomení linie“, které se začala dávat přednost na úkor zachování neporušené linie lodí souběžné s linií protivníka. Námořní vedení války mělo na začátku 80. let, stejně jako v případě války pozemní, mnohem více společných rysů se začátkem století než se způsobem vedení námořní bitvy o sto let později.

Tato omezení, která nepříznivě ovlivňovala námořní válku, však nedokázala zabránit tomu, aby se dosáhlo přesvědčivého vítězství. Třebaže některé bitvy, například anglo-francouzská střetnutí poblíž Malagy (1704) a Toulonu (1744), skončily nerozhodně, další měly významné strategické i politické následky. Britské zničení španělského loďstva nedaleko Cape Passaro (1718) paralyzovalo pokus Španělů dobýt Sicílii, zatímco zničení francouzského loďstva u Lagosu a Quiberon Bay (1759) vyloučilo možnost francouzské invaze na britské ostrovy ve prospěch jakobitů. Podobně neúspěch britského námořnictva, kterému se nepodařilo zničit francouzské loďstvo v roce 1744 v průlivu La Manche, což zavinil nepříznivý vítr, přinutil Brity udržovat v následujících letech značné námořní síly v jeho vodách, aby zabránili francouzské invazi; toto břímě však omezovalo britské koloniální operace.

Někteří britští politici byli mylně přesvědčeni, že námořní převaha bude zdrojem mezinárodní hegemonie nebo alespoň bezpečnosti. Korzářství, *guerre de course*, nemohlo přinést vítězství, ale v podobě, v jaké ho používali Francouzi vůči Britům, mohlo ochromit ekonomické účinky námořní nadvlády. Ukazovalo se, že je velice obtížné korzářství omezit. Válečné lodi byly často neschopné udržovat za špatného počasí blokádu námořních základen, zatímco systém konvojů námořní síly vyčerpával a omezoval námořní práva volby plavby. Přestože byla námořní moc rozhodujícím prvkem v koloniálních bojích, sama o sobě ještě nemusela znamenat vítězství, jak na začátku 40. let zjistili Britové v Západní Indii. V evropských záležitostech mělo námořnictvo menší význam. Ze 140 výstřelů, vypálených během námořního

bombardování Kodaně v roce 1700, se podařilo zasáhnout pouze jedinou budovu a jedinou loď. Pruský král Fridrich Vilém I., obávající se Ruska, sdělil v roce 1726 britskému diplomatovi: „Pokud jde o vaše loďstvo, naprosto žádným způsobem mi neslouží“. O dva roky později bylo součástí diplomatické zprávy tvrzení vévody z Parmy: „Nebojí se Angličanů, protože jejich loďstvo nemůže do Parmy připlout“. Roku 1727 rakouský kancléř hrabě Sinzendorf zesměšňoval schopnosti britského námořnictva tvrzením, že „několik domů v Neapoli či Palermu bombardovaných námořními granáty nedokáže vyřešit tuto záležitost“. O tři roky později, pochyboval o schopnosti států spojených smlouvou ze Sevilly, Francie, Británie, Španělska a Spojených provincií, poškodit rakouskou pozici v Itálii, na základě toho, že „vyloďovací operace by nemohly být významné a loďstvo by mohlo pouze zapálit několik domů“.²

Tyto překážky, které se střeávaly ve válečných operacích prováděných na souši i na moři během celého století, odhalily řadu technických a zásobovacích problémů, které všeobecně stály proti způsobu válčení v 18. století. Tehdejší válečným operacím chyběla dostatečná palebná síla a stále technické zabezpečení, které mnohem později vytvořilo letectvo, specializovaná vyloďovací a zabezpečovací plavidla, válečné lodi schopné nepřímé palby a nezávislé na příznivém větru. Vyloďovací operace byly pomalé; bylo velice obtížné dopravit po moři dostatečný počet koní a vozů; patřičné informace o problémech navigace a nepřátelské obrany obvykle chyběly, stejně jako byl velký nedostatek transportních lodí. Výsledkem bylo, že nejúspěšnější operace představovaly zpravidla nájezdy menšího rozsahu, například útoky ruských předjtek, vyloďujících se proti Švédům v závěrečných fázích severní války. Třebaže některé země dosáhly významných úspěchů, například Švédové vpádem do Dánska v roce 1700 a Francouzi vpádem na Menorku v roce 1756 a do Egypta v roce 1798, pokusy o trvalejší druh intervence končily často neúspěchem a v některých případech, například francouzská operace, která měla poskytnout pomoc Štětínu v roce 1734, katastrofou. Podobná situace panovala ohledně společných operací, jako například v případě rakouských vpádů do Provence v letech 1707 a 1746, podporovaných britským námořnictvem, které měly jen omezený úspěch.

Tyto potíže byly součástí širších nedostatků námořní moci. Když britští ministři zvažovali použití námořní síly jako hlavní opory v protiruských koalicích, které zformovali v letech 1720–1721 a 1791, uvědomovali si, že námořní hrozba bude mít jen malý vojenský účinek. Pootočení v evropské rovnováze moci k Rakousku, Prusku a Rusku a jejich všeobecný nedostatek zájmu o mořské a koloniální záležitosti, zejména po rozpuštění Východoindické kompanie v Ostende v roce 1731 císařem Karlem VI., snižovaly politický význam námořní převahy.

Kromě toho bylo velmi obtížné takovou převahu udržet. Britský úspěch a francouzské zaměření se na korzárství zabezpečily, že na konci války o dědictví španělské byla Británie přední námořní mocností, zatímco Spojené provincie nadále nebyly schopné Britům konkurovat, což ostatně ani nepotřebovaly v důsledku anglo-nizozemské diplomatické dohody, trvající v letech 1688–1756. Britská námořní nadvláda se projevovala nejzřetelněji na konci prvního a druhého desetiletí 18. století. Avšak rozvoj francouzského a španělského námořnictva pod vedením hraběte de Maurepase a markýze de Pati proměnil ve 30. letech situaci a změnil rovnováhu námořní moci. Když Francie a Španělsko spolupracovaly jako spojenci, jak tomu bylo v letech 1733–1735 a 1740–1748, britské možnosti byly vážně omezeny, a úspěch Britů byl po většinu sedmileté války zapříčiněn jen španělskou neutralitou (1756–1761). Dokonce i tehdy byla situace na moři pro Británii vážná. Pokus o poskytnutí pomoci britské vojenské posádce na Menorce, poté co sem vpadli Francouzi v roce 1756, se nezdařil.

V obou hlavních námořních mocnostech, Británii i Francii, panovala neshoda v tom, zda-li se soustředit na budování námořních sil, a tato diskuse probíhala současně s diskusí další o jednotlivých přednostech kontinentální či koloniální strategie. Až do poloviny 60. let se Británie snažila o sloučení obou těchto strategií. Armády byly vysílány na kontinent za války o dědictví španělské, o dědictví rakouské i za sedmileté války. Ale i přes kontinentální zájmy britských panovníků Jiřího I. a Jiřího II. jako kurfiřtů hannoverských, byla pozemní armáda vnímána jako dodatek a nikoli jako náhražka námořní moci. Francouzské úsilí o posilování námořní moci bylo nestáléjší. Na začátku 50. let Rouillé a de Machault dohlíželi na program výstavby s cílem rozšířit loďstvo, to však bylo zničeno za sedmileté války, a v 60. letech ho znovu vybudoval vévoda de Choiseul. Ve spojení s narůstající silou španělského loďstva dokázali Francouzi ohrožovat britskou námořní moc v období amerického boje za nezávislost. Velké francouzské loďstvo na konci 70. let, se svými dobře zkonstruovanými plavidly a poměrně náročným systémem povinných branných odvodů, představovalo značný úspěch francouzského *ancien régime*. Francouzi využívali nových vědeckých myšlenek, například Eulerovy práce o odporu tekutin a plovoucích těles, pro zdokonalování konstrukce lodí, a podobně z nových poznatků těžil maršál Castries, který je zaváděl do námořního lékařství. Stejných úspěchů jako Francouzi však dosahovali i Britové díky svému programu námořní výstavby během války, který Británii zabezpečil nejpozději v roce 1782, i přes nedostatek spojenců, jasnou námořní převahu a postavil ji do velice uspokojivé pozice v období konfliktu s revoluční Francií, který začal v roce 1793. Velikost britského loďstva se zvětšovala během každé války a jeho další rozšíření bylo cílem každé násled-

dující generace, což umožňoval růst národního blahobytu a zejména zvyšování počtu obyvatelstva a síly obchodního loďstva.

Válečná námořnictva představovala jasnou ukázkou mnohých problémů, kterým bylo v tomto období vystaveno vedení válek. Obtíže, spojené se zásobováním na moři, byly logisticky nelehkým problémem. Dezerce představovaly nebezpečí pro řízení lodí. Jejich průměrná životnost byla omezená. Námořní správa byla často nepružná a očividně nevykonná. Britské lodi se v 50. letech konstruovaly a stavěly na nahodilém základě. Tehdejší ministerstvo námořnictva bránilo zavádění novinek do pracovních postupů v loděnicích. Bylo by však chybou opomenout tehdejší organizační úspěchy. Ať už jsou další problémy s organizací jakékoli, systém, založený na násilném verbování, fungoval levně, jednoduše a pružně. Námořní operace tak odhalovaly pokroky i omezení vlád a společností tohoto období. Které z těchto pokroků a omezení označit za významné je však zčásti subjektivní záležitostí. Ačkoli se v roce 1762 podařilo britskému loďstvu ukořistit na Španělsku filipínskou Manilu, město na druhé straně světa, stále bylo vydáno na milost moři a příznivému větru. Vybavit posádkou, vystrojit a zásobovat velké námořní eskadry bylo možné, avšak v roce 1740 britské loďstvo zdecimoval tyfus a v letech 1741–1743 bylo švédské námořnictvo fakticky vyřazeno z činnosti řadou epidemických onemocnění, které z velké části zavinily nehygienické podmínky a nedostatečné dodávky zásob. Takové problémy zvyšovaly míru nepředvídatelnosti válečných akcí a zároveň tím destabilizovaly mezinárodní situaci.

Závěr

Je nutné nejen pochopit omezení, kterým byly vystaveny evropské vojenské mašinerie, ale současně je třeba vzít v úvahu i potenciál síly, rozsahu a organizace, které představovaly; potenciál, který jim dával stále větší převahu nad mnohými neevropskými silami. Vlády, které přisuzovaly menší roli sociální péči, hrály mnohem významnější úlohu v rozvíjení vojenských způsobilostí. To samozřejmě neplatilo pouze pro evropské státy, avšak jejich mnohem důslednější praxe vládních zásahů a rozvíjení kultury, v níž plánování, měření, porozumění a kontrola času i prostoru hrály mnohem významnější roli, zvyšovaly jejich účinnost. Tyto kulturní a psychologické postoje a postupy umožnily Evropanům využívat zejména technologické změny. Pokusy standardizovat například výzbroj byly odrazem pochopení toho, jak mohou být důležité takové hodnoty jako jednotnost a schopnost předvídat a na jejich základě plánovat. Evropané byli ve stále větší míře schopni analyzovat a systematizovat vojenské postupy a zvažovat nové možnosti, včetně pochopení války v jejím politickém a sociálním kontextu.

Rejstřík

- Adam, Robert 260, 285
 Addison, Joseph 218
 Adolf Frederik, švédský král 56, 81
 Alexej I., ruský car 337
 Alžběta (Jelizaveta Petrovna), ruská
   carevna 157, 323, 325, 403
 Anna, britská královna 259
 Anna, ruská carevna 237, 322
 Arkwright, Richard 73
 August II., král sasko-polský 176, 256,
   316, 317
 August III., král sasko-polský 255, 323,
   328, 476

 Bahrtdt, Karl 218
 Bach, Johann Sebastian 255, 279
 Balsamo, Giuseppe 293
 Basedow, Johann 233
 Beaumont, Christophe de, arcibiskup
   pařížský 217
 Benedikt XIV., papež 226, 230, 237
 Bennet, William 206
 bitva u Poltavy 318
 Blanc, Franz von 156
 Boddington, Samuel 197
 Bolingbroke, Henry St John, vikomt 249,
   461
 Bonaparte, Napoleon 345, 505-507
 Boucher, François 49, 258, 267, 277
 Boullongne, Louis de 263
 Brandes, Ernst 124, 232
 Brienne, Étienne Charles Loménie de
   195, 231, 235, 485, 489, 495
 Brown, Lancelot („Capability“) 260
 Bürger, Gottfried 43
 Burke, Edmund 250

 Cabarrús, Francisco 196
 Calatayud, Pedro de 177
 Calonne, Charles Alexandre de 489, 490,
   495
 Caracciolo, Domenico, markýz, sicilský
   místokrál 65, 142
 cášská mírová smlouva 324, 381
 Clapasson, André 190
 Clementi, Muzio
 Cloots, Anacharsis 218
 Cochin, Charles-Nicolas
 Colbert, Jean Baptiste
 Colman, George
 Condorcet, markýz 123, 245
 Cosimo III., velkovévoda toskánský 257
 Crompton, Samuel 73

 d'Aiguillon, Emmanuel Armand de
   Richelieu, vévoda 160
 d'Alembert, Jean le Rond 43, 242, 248, 445
 Danton, Georges 502
 Delamonce, Ferdinand 190
 Descartes, René 233, 292
 Diderot, Denis 43, 123, 218, 242, 243,
   245, 248, 251, 263, 267
 Dobrovský, Josef 290

 edikt nantský 206, 307
 Ehrmannová, Marianne 124
 Encyclopédie 42, 123, 197, 206, 217, 240,
   242, 245, 248, 304, 305, 452, 458, 460
 Evžen Savojský, princ 259

 Faludi, Ferenc 228
 Ferdinand VI., španělský král 230, 323,
   324
 Ferdinand, vévoda parmský 230

[540] *Ediční poznámka*

- Filip Orleánský, vévoda 257
 Filip V., španělský král 82, 174, 202, 223,
 313, 314, 319, 320, 323, 422, 439
 Fleury, kardinál 225
 Foronda, Valentín 196
 František II., císař 426
 Frederik IV., dánský král 97, 310, 316
 Frederik V., dánský král 258
 Fridrich I., pruský král 131
 Fridrich II. Hesensko-Kasselský 139,
 146, 158, 210, 329, 331, 336
 Fridrich II. (Veliký), pruský král 35, 52,
 59, 75, 97, 108, 110, 130, 143, 141, 147,
 157, 178, 179, 202, 211, 220, 229, 244,
 247, 248, 252, 262, 287, 307, 321, 327,
 339, 340, 343, 344, 345, 354, 362, 407,
 413, 418, 428, 438, 480
 Fridrich Vilém I., pruský král 99, 108,
 131, 175, 322, 336, 339, 433, 481
 Fridrich Vilém II., pruský král 290, 358,
 428, 437, 497, 498
- Galiani, Ferdinand 34
 Genovesi, Antonio 156, 197
 Gibbon, Edward 249
 Gluck, Christoph 257
 Goethe, Johann Wolfgang von 279
 Gournay, Jean-Claude Vincent de 98
 Goya, Francisco 261
 Greuze, Jean-Baptiste 263, 277
 Grimaldi, Domenico 55
 Guidi, Louis 206
 Gustav III., švédský král 215, 258, 329,
 330, 332, 438, 448, 485, 493
- Händel, George Frederick 258, 259, 264,
 268
 Hackert, Philip 255
 Haugwitz, Wilhelm, hrabě 158, 229
 Haydn, Joseph 268
 Hébert, Jacques 502
 Herder, Johann Gottfried 274
 Hippel, Theodor Gottlieb von 125
 hladamory 34-37
 Hogarth, William 266
- Holbach, Paul Heinrich, baron 128, 249,
 294
 hon na čarodějnice 42
 Hube, Johann 252
 hugenoti 221
 Hume, David 199, 241, 249
- chasidové 221
 Choiseul, Étienne-François 421, 445,
 457
- ilumináti 466
- jakobité 474, 484
 Jakub II., britský král 209, 311
 Jakub III., britský král 311
 Jan V., portugalský král 230, 257
 jansenisté 206, 222–225, 294
 Jefferson, Thomas 50
 Jenner, Edward 31
 jezuité 199, 226
 Jiří I., britský král 259, 313, 359
 Jiří II., britský král 292, 359, 484
 Jiří III., britský král 301, 365, 420, 446,
 461, 487
 Jiří IV., britský král 420
 Josef I., císař 156, 227, 230, 307, 402, 437
 Josef II., císař 99, 108, 109, 117, 120, 134,
 142, 154, 156, 158, 160, 164, 173, 175,
 205, 213–215, 220, 225, 231, 232, 235,
 236, 237, 244, 246, 259, 263, 285, 290,
 307, 326, 328, 351, 396, 403, 418, 427,
 437, 462
- Jovellanos, Gaspar Melchor 138, 252
- Kant, Immanuel 124, 247
 Karel Albert Bavorský 321-323
 Karel Emanuel III., sardinský král 45, 86,
 160, 258, 323, 324, 355
 Karel Evžen Württemberský 129, 178,
 259, 267, 413, 436
 Karel Fridrich Bádenský 143, 160, 215
 Karel II., španělský král 311
 Karel III., španělský král 188, 193, 230,
 237, 261, 295, 416, 423

- Karel VI., císař 156, 157, 209, 220, 225,
321, 339, 358, 423, 425, 427, 437
- Karel VII., císař 157
- Karel XII., švédský král 84, 108, 139, 178,
211, 286, 287, 307, 316, 412
- Kateřina II. (Veliká), ruská carevna 52,
63, 89, 100, 153, 157, 161, 176, 205, 213,
214, 227, 248, 259, 270, 315, 328, 330,
332, 396, 403, 407, 413, 429, 443, 456
- Kent, William 260
- Kinský, Josef, hrabě 75
- Klement XI., papež 212, 216, 223, 230
- Klement XII., papež 249, 264
- Klement XIII., papež 217, 227, 230
- Klement XIV., papež 227
- Konarski, Stanislav 252
- korporační zákon (Corporation Act) 207,
208
- Kounic, Václav Antonín, kníže 199, 229,
233, 324, 333, 398, 403, 425, 457
- La Mettrie, Julien Offray de 252, 294
- La Roche, Sophie von 124
- La Trémoille, kardinál 216
- Lafitau, Joseph 240
- Lamey, Andreas 218
- Lavington, George, exeterský biskup 222
- Law, John 87, 88, 415, 460
- Leibnitz, Gottfried von 211, 247
- Lemoine, François 263
- Leopold I., císař 209, 287, 426
- Leopold II. císař 162, 333, 425, 437, 490,
497
- Leopold, velkovévoda toskánský 249
- Linke, Gerhard 63
- Locke, John 43, 241
- Ludvík XIV., francouzský král 87, 139,
190, 212, 216, 223, 241, 245, 249, 253,
256, 277, 286, 303, 311, 313, 335, 393,
417
- Ludvík XV., francouzský král 34, 43, 110,
139, 179, 206, 217, 225, 227, 231, 255,
309, 320, 321, 340, 384, 440
- Ludvík XVI., francouzský král 161, 177,
246, 256, 294, 301, 489, 490-499
- Mably, abbé 128
- Macpherson, James 274
- Maffei, Scipione 42
- Makagrida, Gabriel 231
- Marat, Jean-Paul 294
- Marie I., portugalská královna 257
- Marie Terezie, císařovna 75, 120, 146,
205, 209, 220, 226, 227, 231, 232, 234,
236, 237, 259, 319, 320, 324, 328, 342,
402, 425, 427, 437
- Marmontel, Jean François 206
- Maupéou, René Nicolas 142, 146, 246,
440, 441, 442, 461, 466, 468, 489
- Mavrocordat, Constantine 157
- Maxmilián Emanuel Bavorský 256, 267,
312
- Maxmilián Josef III. Bavorský 157, 256,
301
- Mercier, Louis Sébastien 49, 65, 133,
191, 244, 248, 266, 449
- Mesmer, Franz Anton 44, 294
- Migazzi, Christoph, hrabě 226
- mír v Nystadu 318
- Mirabeau, Victor Riqueti, markýz 49
- Mitterpacher, Lajos 54
- Möser, Justus 156
- Mongolfierové 74, 299
- Montesquieu, Charles Louis de Secondat
122, 123, 218, 232, 242, 448, 455, 456
- Muratori, Ludovico 192, 225, 237
- náboženská emigrace 209–215
- Nardini, Pietro 259
- Necker, Jacques 156, 441, 485, 492, 493
- nemoci 27-31
- Newton, Isaac, sir 233, 240, 245, 292
- Nicholls, Norton, rev. 30
- Panin, Nikita 80
- Pannini, Giovanni Paolo 257, 283
- Parmentier, Antoine 55
- Parrocel, Charles 255
- Pedro II., portugalský král 312
- Percy, Thomas 274
- Pereire, Jacob 45

- Petr I. (Veliký), ruský car 80, 138, 139,
 147, 190, 202, 203, 232, 255, 259, 270,
 282, 287, 300, 310, 314, 315, 336, 337,
 338, 356, 396, 403, 409, 412, 419, 428,
 443, 479
 Petr II., ruský car 478
 Petr III., ruský car 165, 326, 338, 396
 Petrasch, Josef 251
 Pierre, Jean Baptiste 261
 Pitt, William, starší 382
 Pitt, William, mladší 461
 Pius VI., papež 220, 227
 Pombal, Sebastião José, markýz 78, 129,
 145, 176, 191, 226, 230, 233, 248, 418,
 445, 480
 Pompadour, madame de 258
 Poniatowski, Stanislaw August, polský král
 252, 328, 329
 Priestley, Joseph 44, 55, 221, 298
 Prokopovič Feofan 205
 Pugačovovo povstání 74, 108, 165, 330

 Quesnay, François 49, 155, 243, 460
 Quesnel, Pasquier 224

 Rákócziho povstání 141, 209, 426, 468
 Ramazzini, Bernardino 39
 rastattská mírová smlouva 313
 Reinhard, Johann 43, 124
 Renville, George 420
 Richer, Edmond 224
 Robertson, William 249
 Rousseau, Jean-Jacques 122, 128, 197,
 217, 218, 240, 241, 243, 246, 448, 456,
 458, 459, 460

 Scarlatti, Alessandro 264, 283
 sedmiletá válka 69, 194, 212, 308
 Sherlock, Thomas 241
 Schierendorff, Christian von 156
 Schlegel, Johann 124
 Schubart, Johann 54
 Sievers, Jakob 82
 Smith, Adam 96
 Sonnenfels, Joseph von 156, 226

 Spence, Joseph 111
 Spener, Philip 221
 Stöger, Ferdinand 226
 Struensee, Johann Friedrich 484
 Subleyras, Pierre 263
 Sumarokov, Alexandr 255
 Szabó, David 228
 szátmárský mír 211

 Telemann, Georg Philipp 264
 Terray, Joseph-Marie, abbé 110
 Thomasius, Christian 247
 Thompson, Benjamin, sir 56
 Thompson, John 112
 Tiepolo, Giambattista 256, 261
 toleranční zákon (Toleration Act) 207
 Trautson, Jan Josef 225
 třicetiletá válka 203
 Tull, Jethro 54
 Turbilly, markýz 56
 Turgot, Anne Robert Jacques 246, 441,
 460, 469
 Turchi, Adeodato, biskup parmský 217

 Unigenitus, bula 223, 224, 225
 utrechtská mírová smlouva 313, 378, 423

 válka o polské nástupnictví 69, 139, 164,
 308
 válka o dědictví bavorské 344
 válka o dědictví rakouské 139, 308
 válka o dědictví španělské 69, 87, 174,
 221
 Vanbrugh, John, sir 260
 Velká francouzská revoluce 74, 79, 130,
 140, 489-511
 velká severní válka 37, 152, 164
 vestfálský mír 203
 Viktor Amadeus II., sicilský král 109,
 216, 230, 256., 312, 313, 319, 396, 409,
 412, 446
 Vilém I., nizozemský král 476
 Vilém III. Oranžský 208, 311, 476
 Vilém IV. Oranžský, místodržící 476, 477
 Vilém V. Oranžský, místodržící 476, 477

Vilém VIII. Hesensko-Kasselský 144,
210

vingtième 148, 179

Vivaldi, Antonio 275

Volta, Alessandro 302

Voltaire, François Arouet de 43, 123, 199,
217, 218, 242, 243, 245, 247, 249, 257

Vries, Jan de 170

Wake, William, arcibiskup canterburský
211, 223

Walmesley, Charles 210

Washington, George 384

Watt, James 73

Wedgewood, Josiah 74

Wesley, John 221-222,

Wollstonecraftová, Mary 124, 126

Yorke, Joseph 167, 406

Young, Arthur 55, 56, 172

Young, William 218

zákon o konformitě (Occasional
Conformity Act) 207

zákon o naturalizaci Židů (Naturalisation
Act) 207

zákon o parlamentu (Act of Parliament)
208

zákon o přísaze (Test Act) 207, 208

zákon o schizmatu (Schism Act) 207

zákon o vyhnanství (Banishment Act)
208

zednářství 464-466

Zoffany, Johann 261

zvyšování populace 26

EVROPA *osmnáctého* STOLETÍ

JEREMY BLACK

Z anglického originálu, *Eighteenth-Century Europe*
vydaného nakladatelstvím

Macmillan Press Ltd. v roce 1999, přeložili:

Ladislav Dlabal (kap. 10–12, 14–15 a epilog),

Martin Hořák (kap. 6–9),

Michaela Ponocná (kap. 13),

Monika Vosková (kap. 1–5)

Odborná revize PhDr. Rudolf Vévoda

Ilustraci použitou na obálce,

Marie Terezie s rodinou, poskytla ISIFA / AKG

Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2003 jako svou 563. publikaci

Odpovědná redaktorka Marie Válková

Vydání první. Stran 544

Vytiskla tiskárna S-tisk, Vimperk

Doporučená cena 498 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 1, Bartolomějská 9

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 80-7021-376-0